

RECENSIONES

MANUEL TERUEL GREGORIO DE TEJADA, *Obispos liberales. La utopía de un proyecto (1820-1823)*. Lleida, Editorial Milenio 1996. 341 p.

El llibre procedeix de la tesi doctoral de l'autor i estudia amb deteniment i rigor l'esforç dels governs del Trienni Liberal per aconseguir un episcopat més d'acord amb els seus projectes polítics o que, almenys, no se'n mantingués tan allunyat; esforç que no reeixiria per distintes raons, entre les quals cal assenyalar d'antuvi la curta durada d'aquell període. Però, dins d'aquest context, l'estudi té un abast força més gran i és una bona contribució al coneixement general del període.

Era d'esperar que els governants del Trienni des d'un principi desitgessin unes estructures eclesiàstiques que s'avinguessin amb el nou ordenament de l'Estat. Així ho feren maldant per tenir uns quadres episcopals nous, de fidelitat provada a la Constitució, i per arraconar en la mesura del possible els bisbes no afectes; entre ells, molts dels de creació recent.

El Nunci sospità aquest interès des de desembre de 1820 i, al cap d'uns mesos, a l'agost de 1821, exposava ja amb cert detall els trets generals de la política eclesiàstica del govern, així com les raons de la seva oposició frontal a aquella política. Entre altres coses, el govern pretenia formar un cos episcopal menys depenent de Roma, cosa que, en paraules del Nunci, volia dir un cos «que mantingui la rebel·lió contra la Santa Seu». I si el govern tractava d'aconseguir, com a mínim, un bloc que fos capaç d'oposar-se al que formaven els nombrosos bisbes ferrandins, el Nunci en canvi considerava que aquests bisbes estaven animats «de principis excel·lents», mentre que els candidats liberals li resultaven força sospitosos.

L'autor inicia la seva anàlisi amb un estudi de les reaccions de la Cúria Romana davant la Constitució de Cadis de 1812, i l'articula inicialment a través de la designació governamental dels dos primers candidats a l'episcopat, per a les seus de Sevilla i de Guadix. Liberals molt coneguts i respectats tots dos, la seva presentació i els tràmits subsegüents foren objecte de negociacions llargues

i difícils, que tingueren un ressò constant a la premsa; i, finalment, no foren acceptats per la Santa Seu.

Els diversos problemes suscitats per aquesta doble presentació tornaren a aparèixer en els tràmits de la majoria de les candidatures posteriors. La posició de la Santa Seu fou també semblant i, en general, acabà amb el rebuig del candidat. L'autor va seguint amb detall els passos d'aquestes presentacions, ressaltant tant els aspectes peculiars de cadascuna com el seu substrat comú. En resum, de catorze candidats episcopals favorables al sistema constitucional, només tres foren acceptats; un dels quals era ja bisbe en una altra diòcesi, i va renunciar més endavant al seu nou bisbat en circumstàncies no gaire clares; i els altres dos, una vegada acabat el Trienni, van ser pressionats perquè dimitissin. L'autor ressaltava també el coneixement indirecte però interessant que tot això aporta sobre la política general del període. D'altra banda, no deixa de fer notar, a través de la provisió de quatre diòcesis americanes o filipines, el poc interès demostrat pel govern per les qüestions d'Ultramar.

L'intent de promoció d'uns candidats liberals a l'episcopat, fracassat, havia anat acompanyat de la depuració, o de l'impediment de l'exercici del seu càrrec, d'alguns bisbes que no comptaven amb la simpatia dels nous governants i que havien donat algun motiu perquè se'ls pogués aplicar mesures coercitives. Entre aquests hi havia sis bisbes que havien signat el Manifest dels Perses. En total, quatre bisbes van ser desterrats fora d'Espanya, quatre fora del seu bisbat i quatre més hagueren de fugir, un dels quals va ser assassinat; dos més van romandre a la seva seu, però van haver de delegar la seva jurisdicció; i uns altres dos es van quedar dins la diòcesi però abandonant la ciutat episcopal pel temor de mals pitjors.

Els conflictes més aguts es van produir, però, en el marc jurídic de les relacions institucionals amb la Santa Seu, quan el govern interpretà unilateralment que tenia atribucions per declarar vacants les diòcesis dels bisbes expulsats, absents, amb impediments físics o dimissionaris, encara que la Santa Seu no n'hagués acceptat les renúncies. En alguns d'aquests casos, el govern proposà als capítols catedrals l'elecció d'un governador eclesiàstic, i així ho aconseguí en deu bisbats, en alguns dels quals tot això abocà en una situació gairebé de cisma.

També creà fortes dificultats amb la Santa Seu la pretensió del govern que el capítol catedral elegís vicari capitular el bisbe nomenat pel Rei, de manera que així pogués ja governar el seu bisbat des del primer moment i sense haver d'esperar ulteriors decisions de Roma; en general, aquest pla no va reeixir.

En totes aquestes qüestions el govern cercà recolzament jurídic en la unió de casos, pactes i decisions més o menys acceptades que fornien amb abundància la forta tradició regalista encara imperant. També procurà mantenir i augmentar l'interès per l'estudi de l'antiga disciplina de l'Església hispànica, amb l'objecte d'afavorir una visió més episcopalista de l'Església i una menor subjecció dels bisbes a Roma.

Tot això, l'autor ho contempla des de la perspectiva àmplia de l'adaptació o la resistència davant de noves realitats polítiques i socials. Si en aquest cas es tracta de l'Espanya del Trienni, la reflexió, sense oblidar la seva inherent

complexitat, versa sobre unes actituds bàsiques que van més enllà d'un espai geogràfic concret i d'una època determinada. «La línia d'actuació dels bisbes il·lustrats del segle XVIII –conclou– es trencà en perdre's l'oportunitat de cobrir algunes seus episcopals amb bisbes liberals que podrien haver estat els seus continuadors naturals» (p. 273). Segons ell, aquesta oportunitat perduda hauria estat l'inici d'una tradició negativa que s'hauria després perpetuat, amb excepcions, en l'episcopat espanyol dels segles XIX i XX.

Acompanyen el llibre la publicació d'alguns documents, diversos quadres-resum i mapes, una relació de fonts especialment interessant i una extensa bibliografia. S'hi troba, en canvi, a faltar índexs onomàstics i de matèries que, tot i suposar una notable complicació per a l'autor i l'editorial, serien especialment útils a l'hora de consultar aquest excel·lent treball.

Enric MOLINÉ

JUAN CASTELLAR-GASSOL, *Gaudí. La vida d'un visionari*. Barcelona, 1999. 143 p., amb il·lustracions.

Es tracta de la biografia del gran arquitecte cristià català Antoni Gaudí, avui en procés de beatificació, l'obra emblemàtica del qual, encara no acabada, és el colossal temple expiatori de la Sagrada Família, a la ciutat de Barcelona, que és un monument de fe i de pietat d'estil únic, que mostra una extraordinària saviesa arquitectònica, lloada per tothom. La present publicació és una reedició de l'obra, ja publicada el 1984, prou útil per a divulgar la biografia admirable de Gaudí, amb notes aclaridores o erudites a cada capítol, i acompanyades d'una bibliografia abundant i actualitzada.

E. ZARAGOZA

ÁNGEL ALCALÁ y JACOBO SANZ, *Vida y muerte del Príncipe Don Juan. Historia y Literatura*. Valladolid, Junta de Castilla y León 1999. 379 p.

Aproximación biográfica a la vida y repercusiones de la prematura muerte del príncipe don Juan de Aragón (1478-1497), heredero de los Reyes Católicos. La monografía se completa con una excelente recopilación y estudio de la literatura «consolatoria» expresamente elaborada en torno de la muerte del príncipe, junto con un inventario de las fuentes literarias y de los ensayos modernos que se han ocupado de esta figura regia (cf. p. 229-239). Destacamos la edición completa de la *Tragedia Trobada*, escrita por Juan de la Encina (1468-1529) «a la dolorosa muerte del príncipe don Juan, de gloriosa memoria, hijo de los muy católicos reyes de España» (p. 243-268), y, también, el *Tratado del fallecimiento del muy inclito señor don Juan*, elaborado por el canónigo toledano Álvaro de

Ortiz († 1507), publicado en las páginas 341-353. La presente monografía presenta un gran interés para los investigadores de la literatura humanista, y para los estudiosos de la monarquía hispana en general, con interesantes noticias sobre la formación impartida a don Juan de Aragón por el religioso dominico fray Diego de Deza (1443-1523), así como una pequeña incursión en la biblioteca del príncipe, dotada de obras de Lorenzo Valla, Nebrija, Aristóteles, Tomás de Aquino, Egidio Romano, etc. Contiene una bibliografía selecta sobre el tema en p. 213-217.

A.S.T.

RAMON DE PENYAFORT, *Summa de Penitència i Cartes i Documents*. (Clàssics del Cristianisme, núm. 75). Introducció de Llorenç Galmés i traducció de Jaume Fàbregas. Barcelona, Editorial Proa 1999. 195 p.

La col·lecció Clàssics del Cristianisme ens ha obsequiat ja fa algun temps amb un altre dels seus llibres que, per un d'aquests accidents inexplicables, no hem tingut ocasió fins ara de presentar. Es tracta d'uns fragments de la *Suma de Penitència* de sant Ramon de Penyafort, i d'un petit recull de cartes i documents seus o relacionats amb ell. En el curt espai disponible, no s'hi podien encabir més coses, i per això és de lloar l'encert amb què se n'han triat unes quantes que, a manera de grosses pinzellades, poden servir força bé per a una primera introducció a l'obra d'aquest autor cabdal: un autor del qual gairebé tothom ha sentit parlar a casa nostra, però amb el qual, pocs, fora dels experts, hi han pogut tenir aquest contacte immediat que només una lectura directa d'escrits seus, encara que sigui molt fragmentària, pot proporcionar. Això és el que ens permet ara aquesta edició de textos seus, presentats a més en un llenguatge clar i elegant pel traductor, Jaume Fàbregas (†).

La llarga introducció de Llorenç Galmés, ben documentada i adreçada com la selecció mateixa a un públic no especialista, ens informa, d'una manera necessàriament breu, dels estudis de Ramon de Penyafort; de la compilació, alhora autoritzada i creativa, que va fer de les decretals pontificies de tot un segle; de la seva redacció de les constitucions de l'Orde de Predicadors, que elaborà quan n'era mestre general, el segon després de sant Domènec, i en un moment crucial de la història d'aquesta institució; i dels seus afanys pastorals i missioners. Juntament amb això, Galmés fa referència als problemes que originava en aquells moments la convivència entre cristians, jueus i musulmans i el contacte entre les seves respectives cultures, així com uns altres de ben diferents produïts per la greu crisi càtara; problemes que van provocar un seguit de mesures, de vegades d'urgència, moltes propiciades o secundades per Ramon de Penyafort, i algunes de les quals, amb més o menys raó, la història ha jutjat després severament.

S'han triat quatre fragments de la *Summa de Penitència*. El primer, el *Proemi*, ens informa, amb paraules del mateix autor, de la finalitat, estructura i contingut

del que es convertiria en una obra clàssica sobre el tema. El quart, el text més llarg de tots els recollits (63 pàgines), entra directament en una explicació detallada del sagrament de la penitència i la manera d'administrar-lo, i ens ofereix una visió panoràmica de l'estat de la qüestió en el temps de Ramon de Penyafort, de la presentació que ell en feia i de les seves conclusions personals. L'estil, que recorda el d'altres *Summes* de l'època, és certament acadèmic, però és també planer, clar i fàcil d'entendre per tothom, com pretenia el seu autor; i el ressò escolàstic, intel·lectual, es fa sentir en la manera d'exposar i sospesar les diverses opinions, de vegades d'autoritats importants que divergeixen o fins i tot es contradiuen, cosa que Ramon de Penyafort fa amb un envejable to d'honradesa i objectivitat.

Els altres dos fragments de la *Summa* que es publiquen, força més curts, fan referència al tractament dels sarraïns i dels jueus, d'una banda, i dels càtars, d'una altra. Aquests mateixos temes els tornem a trobar en la majoria de les cartes i la resta de documents recollits en el llibre. Així, sobre les relacions amb els sarraïns hi ha una resolució molt reveladora sobre «uns dubtes sotmesos al Papa pels provincials dels dominics i dels framenors en el regne de Tunícia» (n. 2); i una carta, també força interessant, de Ramon al mestre general dels dominics sobre el fruit de les missions a Tunícia i a Múrcia (n. 13). Les idees i les actuacions de sant Ramon respecte als càtars es reflecteixen per altra banda en una nodrida correspondència, centrada sobretot en actuacions fetes dins el bisbat d'Urgell (núms. 4, 5, 8, 9, 10 i 11).

Finalment, es recull en un Apèndix la *Vida antiga de sant Ramon de Penyafort* i la petició de canonització que el Concili de Tarragona de 1279 féu al Papa. Com ja es tradicional en la col·lecció Clàssics de Cristianisme, s'acompanya tot amb una cronologia, en aquest cas força llarga, i amb una breu bibliografia.

En la Introducció es fa constar que les cartes i els altres documents s'han tret del *Diplomatario* de Sant Ramon de Penyafort publicat per J. Rius Serra (Barcelona, 1964). No se'ns diu, en canvi, quina és la procedència immediata dels fragments de la *Summa de Penitència*. Tampoc hi hem sabut trobar cap notícia sobre la datació de la *Vida antiga*, ni cap comentari sobre la seva fiabilitat històrica. El conjunt del llibre, però, compleix de sobres l'objectiu d'introduir el públic culte i no especialista en el coneixement d'aquesta figura senyera de l'Església de la Catalunya medieval. Un objectiu certament aconseguit.

Enric MOLINÉ

JOSEP RAVENTÓS I GIRALT, *La sinodalitat a Catalunya*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat 2000. 175 p.

Se trata de una síntesis histórica de los concilios de la provincia eclesiástica tarraconense. El autor, tras una introducción sobre la sinodalidad eclesial, la provincia eclesiástica tarraconense y sus fuentes, repasa los concilios desde el

siglo VI, durante el período que formó parte de la provincia eclesiástica Narbonense y tras la restauración de la Tarraconense en 1091, el importante concilio de Lleida de 1229, las repercusiones del cisma de Occidente, la restauración de los sínodos a partir de 1515, los sínodos de reforma para la aplicación de los decretos postridentinos de los siglos XVII y XVIII, interrumpidos en 1757, hasta llegar al concilio de 1995. La obra, que contiene abundante bibliografía temática, traza la trayectoria sinodal tarraconense y da una amplia visión de la misma, interesante para la Iglesia en Cataluña.

E. ZARAGOZA

JOSEP PERARNAU (coordinador), *Feliu d'Urgell, Bases per al seu estudi*. Barcelona, Facultat de Teologia de Catalunya i Societat Cultural Urgel·litana (Studia, Textus, Subsidia - VIII) 1999. 239 p.

Col·lecció de textos recollits com a material de base per a la preparació d'unes jornades d'estudi sobre l'abast de la doctrina de Feliu d'Urgell, amb motiu dels 1200 anys del concili d'Aquisgrà (799) on, després d'una setmana sencera de polèmica amb Alcuí de York, aquesta doctrina fou condemnada oficialment com a «adopcionisme». Les jornades, que tingueren lloc a la Seu d'Urgell i Andorra dels dies 28 a 30 de setembre de 1999, foren impulsades i coordinades per Josep Perarnau.

Les *Bases* estan constituïdes per tres seccions. En la primera, Perarnau hi ha aplegat tots els fragments textuais de Fèlix que es conserven dins el conjunt de les obres d'Alcuí de York i en l'*Adversus dogma Felicis* d'Agobard de Lió, així com la *Lletra als clergues i als fidels d'Urgell*, l'escrit de retractació de Fèlix.

La *Lletra*, la redactà Fèlix, però en unes circumstàncies molt especials. Els fragments, 97 en total, són cites textuais, però escollides pels seus contradictors per reforçar les posicions pròpies, i no es fàcil saber fins a quin punt són representatives del pensament de Fèlix ni tampoc si alguna vegada es treuen de context. Perarnau fa notar que no és fàcil la valoració de tot aquest material. Però subratlla també que és l'únic punt de partida per a una aproximació directa a les idees de Fèlix, i convida, en conseqüència, que, si es vol anar al centre de la qüestió, es comenci pel seu estudi.

La segona secció de les *Bases* està formada per dos estudis clàssics sobre Fèlix d'Urgell: *Fèlix, bisbe d'Urgell (segle VIII)*, de Lluís Nicolau d'Olwer, de l'any 1910; i uns passatges d'*El domini carolingi a Catalunya*, de Ramon d'Abadal i de Vinyals, de l'any 1986. Prim Bertran ha tingut cura de la presentació dels dos escrits i la seva preparació per a la nova edició, i hi afegit nombroses notes que enriqueixen i faciliten la seva comprensió i valoració després de tots aquests anys.

La tercera secció de les *Bases* és un butlletí bibliogràfic, elaborat per Josep Perarnau, que recull les fonts i bibliografia sobre el tema publicats els darrers

seixanta anys, un treball exhaustiu fet amb el conegut rigor de l'autor, i que ocupa 53 pàgines de lletra espessa.

El conjunt respon perfectament al títol de *Bases* per a l'estudi de Feliu d'Urgell: és, sense cap dubte, un material bàsic i imprescindible per a apropiarse de manera seriosa al seu pensament, amb una utilitat permanent que ultrapassa la de la preparació de les Jornades esmentades més amunt, i per a les quals fou d'una gran ajuda.

Enric MOLINÉ

Miquel Batllori. Records de quasi un segle. Barcelona, Quaderns Crema 2000, 354 p., a cura de Cristina Gatell i Glòria Soler.

El llibre recull les memòries del jesuïta pare Miquel Batllori (Barcelona 1909), prou conegut i reconegut dels estudiosos, i encara més ara que onze Universitats del nostre àmbit cultural mediterrani, li han atorgat el doctorat *honoris causa*, com a autoritat internacional indiscutida en el camp de la historiografia. Perquè, a més de ser doctor en Història i llicenciat en Filosofia i Lletres, Teologia i Dret, ha publicat innumbrables treballs de recerca històrica de gran vàlua, que ara formen els 19 volums de la seva *Obra completa*. Es tracta d'un d'aquells homes de coneixements enciclopèdics, sempre i avui més difícils de trobar, que Déu atorga a l'Església i a cada poble només de tant en tant. El seu llarguíssim *curriculum* comença amb la seva formació escolar i universitària a Barcelona (1916-28) i continua als col·legis jesuïtes de Gandia, Veruela, Avigliana, San Remo i Oña. A partir d'aquesta època intensifica els seus estudis sobre temes de gran importància històrica, sovint poc o mal coneguts, a Mallorca (1941-47) i sobretot durant els seus cinquanta anys d'estada a Roma, on investiga a fons l'arxiu de la Companyia de Jesús, i la biblioteca i arxiu vaticans, sense oblidar els de Suïssa, Perpinyà, València, Madrid i Amèrica, especialment per a els seus estudis sobre Baltasar Gracián, Ramon Llull, la família Borja, els problemes de l'humanisme i el Renaixement i els de la Il·lustració, que tractà de manera científica i quasi definitiva. A Roma tingué estreta relació amb insignes eclesiàstics catalans, com ara el cardenal Anselm M. Albareda, mossèn Higiní Anglès i el doctor Manuel Bonet, entre altres que s'interessaven per la història de la Corona d'Aragó, i amb personatges d'abast internacional, com ara els papes Joan XXIII i Pau VI, Jean Guittou i el pare Pedro Arrupe, a banda del seu gran amic Jaume Vicens i Vives. Des de 1951 a 1959 dirigí la revista internacional dels jesuïtes *Archivum Historicum Societatis Jesu*: fou catedràtic d'Història Moderna a la Pontifícia Universitat Gregoriana, membre del buró del Comité Internacional de Ciències Històriques i de la Comissió Internacional d'Història Eclesiàstica Comparada, i el 1958 fou admès a la Reial Acadèmia de la Història. La constatació del seu treball d'investigador infatigable i la lectura d'aquestes memòries seves, que dit sigui de passada ens hauria agradat que fossin més extenses, ens mostra el pare Batllori com l'historiador més important de casa

nostra, de la segona meitat del segle xx, i un dels més importants de l'Església contemporània. I penso que entre els més grans valors que posseeix la seva persona hi ha l'haver conservat en la seva trajectòria vital els valors fonamentals de la seva educació familiar, religiosa i universitària; i en la seva obra: l'exquisida coherència entre les seves recerques i el resultat final dels temes estudiats, distanciant-se positivament de força historiadors de casa nostra, que inconscientment (?) interpreten els fets històrics d'acord amb el seu pensament, allunyant-se així de la certesa històrica, que de totes maneres mai serà una certesa verament científica, perquè la història no és una resurrecció del passat, sinó la seva pacient reconstrucció, en la qual, com en un trencaclosques, sempre hi falten peces, sovint importants, sobretot com més reculem en el temps. A més, ha donant sempre una visió global de la història, perquè ha sabut compaginar admirablement el particularisme dels temes d'àmbit català –en els quals alguns historiadors de casa nostra s'anclen– amb l'universalisme d'una historiografia europea i americana d'abast mundial. I, a més, ha fet palesa i mantingut arreu i sempre la seva catalanitat cultural, tan allunyada del catalanisme separatista, com del nacionalisme polític sovint exclouent.

E. ZARAGOZA

ÀLEX SEGLERS, *Autogovern i fet religiós. Una qüestió del pluralisme religiós a Catalunya*. Barcelona, Editorial Proa (Col. «La mirada social») 2000. 223 p.

Àlex Seglers, (Manresa 1970), llicenciat en Dret i màster en Doctrina Social de l'Església per la Universidad Pontificia de Salamanca, és professor del postgrau sobre Relacions Interculturals, organitzat per la facultat de Filosofia de la Universitat Ramon Llull. Membre del Sedase (Seminari de Doctrina i Acció Social de l'Església), ha publicat estudis monogràfics i articles d'opinió en la premsa. Pertany a l'equip coordinador de la Pastoral de la Política i la Comunicació. En la seva obra *Autogovern i fet religiós*, l'autor hi explora un nou àmbit en l'autogovern del nostre país i es qüestiona la possibilitat d'una política que gestioni el creixent pluralisme religiós en el marc de les competències establertes en l'Estatut d'Autonomia, el qual, en l'article 8è estipula com el fet religiós és un dels aspectes de les llibertats públiques que són competència de la Generalitat de Catalunya i el seu govern.

El llibre parteix del pròleg del Dr. Eduard Bajet, catedràtic de Dret Eclesiàstic de l'Estat de la Facultat de Dret de la Universitat de Barcelona i consta d'un interessant Prefaci on es recull el testimoniatge de les perspectives de confessions significatives. Així, des de la perspectiva catòlica, el prevere Antoni M. Oriol, director del Sedase, situa la reflexió en el marc del document «*Dignitatis humanae*» del concili Vaticà II, on s'assenyala el fonament de la llibertat religiosa: «en matèria religiosa ningú no sigui forçat a obrar contra la seva consciència ni sigui impedit d'obrar segons ella, en privat o en públic».

Analitza amb rigor *qui* són subjectes de llibertat religiosa, és a dir, qui ha de tenir cura del dret de llibertat religiosa: el poder civil i l'Església a partir de les exigències de la pròpia fe, referint-se al Concili Tarraconense, en llur resolució 127, que vol fomentar el diàleg ecumènic i amb altres religions presents a Catalunya; *com*, és a dir, quin tipus d'exercici de la llibertat religiosa cal. Demana per a aquest punt un tipus de ciutadà català plenament conscient de la pròpia dignitat humana, cridat a superar tant l'enrasat de la massificació com la desmesura del llibertinatge i a esdevenir protagonista d'aquell humanisme segons el qual l'home es defineix per la seva responsabilitat envers els seus germans i la història. Des de la perspectiva protestant, Guillem Correa, secretari general del Consell Evangèlic de Catalunya, demana que es conegui com a Catalunya hi ha una Comunitat Protestant que se sent catalana. La veritable llibertat religiosa no s'assolirà, d'altra banda, sense una normalització en les institucions i els mitjans de comunicació, en els quals, per inèrcia, es tracta el fet religiós des d'un punt de vista monocolor. La perspectiva islàmica, l'aporta Mansur Escudero Bedate, secretari general de la Comisión Islámica de España i president de la Federación Española de Entidades Religiosas Islámicas, el qual assenyala com des de l'any 1492 no havia estat possible al nostre país exercir la llibertat religiosa, i com aquest dret va ser reconegut en la Constitució de 1978. L'any 1989 fou emesa la Declaració Oficial de l'Islam com a religió de «notori arrelament», i l'any 1992 el pas necessari següent, que era la signatura de l'Acord de Cooperació amb l'Estat, que permetia als musulmans recuperar els seus drets com a ciutadans: drets de família, educació, enterrament, alimentació, festivitats, ús del patrimoni d'origen islàmic, etc. Fa palès també, com malgrat els avenços legals, el reconeixement d'aquests drets de fet i socialment és encara insuficient. La perspectiva jueva es troba representada en el testimoni de Dalia Levinsohn, president de la Comunitat Israelita de Barcelona, que testimonia com per a aquesta comunitat la religió és una forma de veure el món que influeix decisivament i positivament la seva existència. En darrer lloc, la perspectiva ortodoxa és present amb l'aportació de l'arxipreste Joan García, vicari general, el qual assenyala com aquesta comunitat va ser fundada per catalans i no per immigrants i com aquest fet pot ajudar a la integració dels fluxos dels països de l'est i l'arc mediterrani.

El llibre no és un assaig acadèmic ni estrictament un recull jurídic, sinó que empra un mètode interdisciplinari amb vistes a una proposta sobre el conjunt de possibilitats que té el Govern de la Generalitat. En aquesta perspectiva s'analitzen els programes electorals de les principals formacions polítiques a Catalunya i el treball es recolza en dades socials i estadístiques d'implantació de confessions no catòliques a la ciutat de Barcelona (testimonis de Jehovà, protestants i ortodoxos), i per municipis i nombre de llocs de culte. També aporta dades sobre adeptes a sectes. L'autor cerca contrastar la realitat social amb la legalitat i no renuncia a un enfocament filosòfic del problema per tal d'abastar-lo amb tota la seva complexitat.

El primer capítol és dedicat a la qüestió social de la immigració, el multiculturalisme i la diversitat de creences. Constata així com la plurireligiositat creix en tot l'Estat i com Catalunya presenta trets específics de secularització,

un flux d'immigrants i pluralisme més intens, i presència de grups de cristians compromesos crítics amb l'autoritat eclesiàstica. Considera que cal abordar el problema de la immigració no en termes de conflicte social (Banyoles, Terrassa, El Ejido...), sinó en termes d'integració. L'autor valora positivament els drets reconeguts per la Llei orgànica 4/2000 d'11 de gener sobre drets i llibertats dels estrangers tot qualificant-la de personalista. Tot i així apunta com la integració social dels immigrants necessita de campanyes de conscienciació. D'altra banda veu el procés d'integració com quelcom bicèfal, de doble acceptació i que es construeix compartint valors i no assimilant minories. Un procés que requereix dinamisme en la legislació i defensa de la legítima identitat. Això comporta acceptar un principi conflictiu com el principi de la reciprocitat: de la mateixa manera que els musulmans tenen dret a construir els seus llocs de culte i professar públicament la seva fe en els països occidentals, els cristians han de gaudir del mateix dret als països islàmics. A. Seglers demana també en aquest primer capítol un treball per a desenvolupar un dret eclesiàstic autònom. A diferència dels *länder* alemanys, la Generalitat no pot signar concordats amb la Santa Seu, possibilitat que només la sobirania plena o compartida permetria.

El segon, intitulat «Eixos per a una gestió del pluralisme religiós», és una introducció implícita al tercer i darrer i exposa propostes concretes per a dur a terme polítiques de tutela i cooperació del pluralisme religiós. Analitza diferents litigis –*in re religiosa*– per demostrar com aquests conflictes no poden exhaurir-se únicament als tribunals, sinó que calen, a més, tècniques de mediació. Delimita amb cura el principi de laïcitat positiva basada en la valoració de la llibertat, la responsabilitat dels ciutadans, el pluralisme i la igualtat, principis tots ells que es desprenen de la Constitució de 1978. Distingeix aquest principi tant de la laïcitat negativa basada en l'actitud bel·ligerant i hostil envers la religió, o en la indiferència, com del confessionalisme que només protegeix i reconeix una determinada religió. Estableix un símil amb la noció de democràcia: de la mateixa manera que no volem que s'entengui per democràcia un procediment buit de continguts axiològics que serveix només per a assolir poder, i sí que volem una noció de democràcia que subratlli el valor i ideal d'aquesta com a exigència per a assolir la igualtat i la llibertat de la ciutadania, el mateix cal entendre de la laïcitat. Es qüestiona també per què l'Islam no ha assumit part dels drets humans, i per què aquesta formulació prové del món judeocristià. L'explicació es pot trobar en la mixtura que es fa de la religió i la política en el món musulmà, on la xara –lleï islàmica– pesa encara molt avui en les actuacions del poder polític, mentre que a Occident la separació dels dos ordres: secular-temporal/eclesiàstic-espiritual arrenca de molt lluny. Seglers creu que els fluxos migratoris poden gestar un nou Islam, un Islam europeu més permeable als esquemes juridicopolítics occidentals, i que així es pugui estendre l'acceptació dels drets humans als països musulmans.

El tercer i darrer apartat recull les propostes per a uns organismes de cooperació i tutela en matèria de llibertat religiosa entorn a la creació, dins del nostre govern, d'una Secretaria de Relacions amb les Confessions Religioses, depenent del Departament de Presidència de la Generalitat de Catalunya, (DOGC 3.152, 1-6-2000). Delimita políticament i jurídicament les funcions d'aquest

àmbit dins de l'organigrama del Govern. Aquestes funcions són bàsicament les de donar atenció a les diferents entitats religioses establertes a Catalunya, l'aplicació dels acords de Govern en aquest àmbit, l'exercici de representació ordinària de la Generalitat davant les entitats religioses, l'elaboració d'estudis i informes, l'establiment i manteniment de relacions amb els responsables institucionals i l'exercici de qualsevol altra funció que sobre la matèria li encarregui el titular del Departament de Presidència. L'estudi subratlla també altres figures possibles, com podrien ser una Comissió Assessorada de Llibertat Religiosa, de caràcter consultiu, composta per una representació proporcional de les diverses confessions inscrites en el Llibre de Registre d'Entitats Religioses, i la figura del mediador intercultural.

Autogovern i fet religiós és un llibre interessant tant per a les persones preocupades per la gestió de l'espai públic, com per les sensibilitzades en el desenvolupament social i religiós del nostre país, aspecte aquest que inevitablement ens afecta a tots, creients i no creients,

Manel CANALS I SURÍS

ANTONIO CLAVER FERRER, *Noticias historiales del Convento [sic] de nuestro Padre San Agustín de Çaragoça [sic] y de los demás del Reyno de Aragón*. Edición de José Luis Santiago. (Historia Viva, 17). Madrid, Editorial Revista Agustiniana 2000. 350 p.

Edición, con algunas anotaciones, de la crónica manuscrita inédita que fray Antonio Claver († Zaragoza 1700) elaboró, por encargo del prior provincial, durante el año 1695, sobre la historia del convento y de los religiosos agustinos más eminentes que formaron parte de la comunidad del convento de San Agustín de la ciudad de Zaragoza (años 1286-1695), junto con varias noticias sobre la historia de los dos conventos agustinos de Huesca, del Colegio de Zaragoza, y de las implantaciones agustinianas en Belchite, Bolas, Caspe, Épila, Costeán, Fraga, Samper de Calanda y, también, de los monasterios de monjas agustinas en Mirambel, Zaragoza y Rubielos de Mora. El editor del manuscrito (conservado actualmente en el archivo provincial de los agustinos de la provincia de Castilla), ha optado por mantener la ortografía arcaica del texto original y, complementariamente, añade unos utilísimos índices de nombres y lugares (cf. p. 311-347). El texto del manuscrito, publicado íntegramente por primera vez, fue utilizado, a inicios del siglo XVIII, por el famoso historiador Jaime Jordán, mientras redactaba la extensa historia, publicada en tres volúmenes, titulada: *Historia de la Provincia de la Corona de Aragón de la Sagrada Orden de Ermitaños de Nuestro Padre San Agustín*, (Valencia, 1704-1712). Debemos destacar que contiene (en las p. 233-308) la detallada relación de todas las profesiones de religiosos agustinos efectuadas en el Convento de Zaragoza desde 1542 a 1695.

V. S.

Diplomatari de la catedral de Vic. Segle XI. Fascicle primer. Vic 2000.

Ramon Ordeig és el responsable de l'edició dels documents de la Catedral de Vic, continuació de la publicació que, partint de la tasca de Junyent, s'inicia fa unes tres dècades i que fins ara comprenia tota la documentació dels segles IX i X. Això explica que, encertadament, s'hagi continuat la numeració del volum anterior del diplomatari.

Una breu i excel·lent introducció ens detalla el procés seguit per a la conservació de la documentació de la catedral vigatana des de la mateixa època. Primer amb còpies de documents importants i, ja a començament del segle XIII, amb l'elaboració d'un cartulari, l'anomenat *Liber dotationum antiquarum*; seixanta-tres dels dos-cents setanta-tres pergamins que hi són recollits corresponen al segle XI. Les notícies sobre la reproducció d'aquesta documentació tindrà clara continuïtat a partir del segle XVI, tal com detalla Ordeig en aquesta introducció, que es clou amb les referències als documents publicats en edicions impreses dels darrers segles i, molt especialment, del segle XX.

La publicació dels documents s'inicia amb la inclusió de tres documents del segle X que no havien estat publicats en els fascicles anteriors. També s'hi inclou una rectificació del document 138, que és datat l'any 872 en comptes del 929, errada que es devia a la confusió en l'any de regnat, inicialment atribuït al de Carles el Ximple i que, com demostra Ordeig, ha de ser el de Carles el Calb.

Aquest primer fascicle comprèn la documentació del segle XI ordenada cronològicament fins al juny de 1030. En resulten dos-cents vint-i-vuit documents, prova fefaent de l'extraordinària abundància documental de l'arxiu de la Seu vigatana.

Al costat de documents molt corrents com són les compravendes i donacions, cal destacar el nombre cada vegada més important de testaments que tant de pes tindran en la formació del patrimoni de la seu vigatana, així com l'aparició dels primers empenyoraments, senyal evident de la reactivació econòmica que es començava a operar.

Especial interès presenten alguns documents que volem remarcar. És el cas de la reparació de la dotació de Santa Maria de Manresa produïda per la devastació del 1003 i que es fa davant de les màximes autoritats del moment: la comtessa Ermessenda i el seu fill Ramon Berenguer (doc. 809). Un altre document significatiu és la carta de l'arquebisbe de Narbona en què autoritza el bisbe Arnulf a peregrinar al Sant Sepulcre (doc. 690). També és de destacar el document que conté unes Constitucions de Pau i Treva d'una assemblea celebrada a Vic (doc. 880 de l'any 1029). Finalment, assenyalem que el jurament del bisbe de Girona Pere, fill de la comtessa de Carcassona, fet a Borrell, bisbe de Vic, és un dels primers juraments de fidelitat i vassallatge coneguts fins ara (doc. 790 datat per Ordeig entre 8 de setembre de 1017 i 24 de febrer de 1018).

A banda de l'interès que la documentació té per a seguir la formació del patrimoni de la catedral de Vic, i en general, per al procés d'organització socioeconòmica del territori, cal destacar alguna informació isolada d'especial interès, com la que ofereix el document 838 en referir-se al problema de fam derivats d'una greu sequera que obligà a emigrar els pagesos; en el document,

el bisbe Oliba i tots els canonges donen diversos castells al levita Guillem per tal que els restauri i reedifiqui, tot fent al·lusió al despoblament que s'hi havia produït.

La transcripció dels documents segueix uns criteris clars i resulta perfecta. Cada document és encapçalat per un regest molt complet que ofereix una síntesi del més important del document, per bé que potser hagués estat millor iniciar el regest amb el tipus de document més que no pas amb les parts que intervenen en l'acte jurídic.

Només em resta encoratjar Ordeig per tal que prossegueixi el més ràpidament possible l'edició de l'abundant i rica documentació de la seu de Sant Pere de Vic del segle XI, tan necessària perquè els historiadors puguem disposar d'aquest material tan divers i interessant per a la història de la Catalunya altomedieval.

Antoni UDINA ABELLÓ

Reflexions entorn d'una pregària. La visita espiritual de la Mare de Déu de Montserrat, avui. Vic 2000. 110 p.

Es tracta d'un recull de comentaris fets per vint-i-quatre eclesiàstics i sobretot seglars compromesos i ben coneguts a Catalunya, entorn de la pregària popular catalana composta pel bisbe de Vic Josep Torras i Bages, a partir de l'oració feta per uns joves el 1898, que volien agermanar els valors de fe i pàtria i que donaren origen a l'associació anomenada *Lliga Espiritual de la Mare de Déu de Montserrat*, encara viva i operativa. El fet que el bisbe Torras acceptés una oració feta per laics, a qui donava facultat per a modificar-la oportunament, anticipa el paper dels laics remarcat pel Concili Vaticà II. La pregària, estructurada en set peticions, que elogien la Mare de Déu com a seu de la Saviesa, mare castíssima, profetessa admirable, rosa de caritat, santa engendradora de l'Etern, verge poderosa i senyora de Montserrat, és ben coneguda del poble de Catalunya. Les seves idees i peticions son encara perfectament assumibles en l'intent d'agermanar catolicitat i amor a Catalunya, ja que demana per a aquesta última la fe, l'honestetat dels costums, l'apartament de l'esperit de maledicció i la blesfèmia, la germanor, la unió del poble, la defensa dels enemics espiritual i temporals i la pau cristiana perpètua. El comentaris versen sobre aquests valors cristians fonamentals, sovint menystinguts. Val a dir, però, que el llenguatge de la pregària –no el dels comentaristes– és ja una mica anacrònic, com no podria ser d'altra manera. Aquestes reflexions i la seva publicació, coordinades per l'esmentada Lliga Espiritual, s'inscriuen dins la celebració dels seus cent anys d'existència i alhora ajuden a conèixer encara més el bisbe Torras i Bages, sobre el qual tant s'ha publicat aquests últims anys en vistes a la seva causa de beatificació força avançada.

E. ZARAGOZA

JOSEP PERARNAU (coordinador), *Jornades Internacionals d'Estudi sobre el bisbe Feliu d'Urgell, la Seu d'Urgell, 28-30 de setembre de 1999, Crònica i estudis*, Barcelona, Facultat de Teologia de Catalunya i Societat Cultural Urgel·litana (Studia, Textus, Subsidia - IX) 2000. 276 p.

Actes de les *Jornades* esmentades en el títol, sobre l'abast de la doctrina de Feliu d'Urgell condemnada oficialment com a «adopcionisme», celebrades amb motiu dels 1200 anys de la seva discussió en el concili d'Aquisgrà (799), i impulsades i coordinades per Josep Perarnau, amb el text de les ponències i les respostes escrites d'alguns dels assistents a unes preguntes finals.

La polèmica sobre els ensenyaments de Fèlix tingué lloc en els moments que s'iniciava un canvi profund en la història de les terres on ben aviat començaria a formar-se Catalunya, canvi que aquests fets contribuïren a accelerar: s'establí amb més força la tutela carolíngia sobre el territori, les estructures eclesials es desvincularen de les velles arrels hispanes, la litúrgia romanogàlica substituï la pròpia, s'imposà la regla de Sant Benet als monestirs que fins llavors seguien altres regles, la teologia canvià d'orientació, i fins i tot la lletra visigòtica desaparegué dels escrits en favor de la carolina. Així ho subratllen especialment dues de les ponències, la de Cebrià Baraut (*La intervenció carolíngia antifelicianiana al bisbat d'Urgell i les seves conseqüències religioses i culturals, segles VII-IX*); i la de Manuel Riu (*La situació política creada a les terres catalanes i en particular a les comarques del bisbat d'Urgell en l'època del bisbe Fèlix*).

Dues altres ponències tracten especialment de l'ambient religiós en el món d'Al-Andalus i en el de Carlemany, respectivament. Són la de Mikel de Epalza (*Elements cristians, islàmics i jueus en l'adopcionisme de Fèlix d'Urgell*); i la de Elisabeth Magnou-Nortier (*L'Admonitio generalis. Étude critique*). Però les que més directament s'endinsen en el nucli de la qüestió, el pensament teològic de Fèlix, són la de Josep Perarnau (*Aproximació al nucli doctrinal de Feliu d'Urgell*); i la de John C. Cavadini (*Felix of Urgel: His theology in Contemporary Scholarship*). Finalment, unes altres dues ponències s'ocupen de dos aspectes singulars relacionats amb Fèlix: la de Benigne Marquès (*Comentaris als textos de la Cèdula de Fèlix d'Urgell*); i la d'Enric Moliné (*Sanctus Felix, una llarga tradició al bisbat d'Urgell*).

Els debats a què donaren lloc les ponències estan recollits amb els resums que en féu R. Baró. A més dels ponents, hi intervingueren, entre altres, M. A. Mundó, J.N. Hillgarth, J.M. Rovira Beloso, C. Batlle i M. S. Gros.

Segons les *Actes* ressenyades, les *Jornades* deixaren la sensació que la cristologia de Fèlix, en una continuïtat evolutiva amb la de Sant Agustí, la dels pares de l'Església hispana i la de les afirmacions del concili XI de Toledo, difícilment es pot considerar heterodoxa; i més encara si es tenen en compte les seves protestes quan se li retreia que les seves afirmacions implicaven conseqüències no acceptables, cosa que ell negava. Sembla també que, d'alguna manera, mancà la voluntat o la capacitat d'escollar i fer-se càrrec del que ell volia dir, i entendre així el sentit en què usava alguns termes que, d'altra banda, tenien l'inconvenient de evocar errors passats.

«Mai no s'havia fet un esforç de revisió crítica del fet històric, a la recerca de la seva autèntica posició doctrinal, com s'ha fet ara», diu l'arquebisbe Martí Alanís, bisbe d'Urgell, que presidí les *Jornades*, en les paraules de presentació d'aquestes *Actes* que en són el resultat.

Enric MOLINÉ

JORDI TUSET I VALLET, *Història del Santuari de la Mare de Déu del Lledó de Valls*. Valls, Institut d'Estudis Vallencs 2001. 237 p.

Aquesta *Història del santuari de la Mare de Déu del Lledó*, aporta una valuosa documentació, fins ara inèdita, sobre la vida quotidiana i la vivència de la fe de la població de Valls entorn d'aquest santuari marià, on des del 1586 fins a l'exclaustració de 1835, hi sojornaren els frares caputxins, arribats a Valls l'any 1579, amb una experiència inicial, eremítica, entorn de Sant Joan del Bosch, esdevenint, poc després, custodis del santuari de la Mare de Déu del Lledó.

Jordi Tuset segueix acuradament les diverses vicissituds de la vida caputxina a Valls i, a més, no s'estalvia d'oferir-nos al llarg de la seva monografia un seguit de notícies, molt suggeridores, sobre els trets iconogràfics de la imatge de la Mare de Déu del Lledó, sobre la primera capella encara vinculada als canonges agustinians del Sant Sepulcre; així com la relació completa de les processons i rogatives, tan sovintejades en moments de dificultat i crisi; junt amb la descripció detallada de les obres efectuades al santuari, en especial les realitzades en el nou cambril inaugurat l'any 1702, amb estucs i decoració elaborats pel jesuïta aragonès Miquel Sessé, el qual, poc després, decorarava també la Cova de Sant Ignasi de Manresa.

Un mèrit especial de l'obra que presentem, rau en la reconstrucció de la complexa història del segle XIX, amb aportacions significatives sobre la presència de caputxins exclaustrats, en bona part fills de Valls, al servei del santuari del Lledó, almenys fins l'any 1846, és a dir, deu anys després de l'exclaustració «oficial»; junt amb explicacions molt detallades sobre el sojorn, des de l'any 1860, de les carmelites de la caritat de la mare Vedruna a l'antic edifici conventual dels caputxins, convertit en casa de caritat. Cal assenyalar que és molt suggeridora la primera aproximació històrica que se'ns ofereix sobre les festes de la coronació canònica de la Mare de Déu, feta l'any 1966, i sobre la vida i projecció pastoral del santuari, convertit en tinència parroquial a cura dels missioners claretians des de l'any 1973.

Aquesta monografia de Jordi Tuset s'afegeix a les diverses obres ja publicades sobre els convents caputxins del Principat: del convent de Blanes, de Calella-Pineda (anomenat de Dues Viles), de Tarragona, i de Granollers (a la Torreta). Aquestes monografies d'història conventual caputxina –a les quals s'ha incorporat aquesta dedicada al convent de Valls– ens permeten de recuperar, a

poc a poc, la història del nostre passat i, ahora, esdevenen el fonament imprescindible on haurà de recolzar la futura història general de l'Església catalana.

Valentí SERRA

JUAN-JOSÉ VALLEJO PENEDO, *Fray Martín de León y Cárdenas, OSA. Obispo de Pozzuoli y arzobispo de Palermo (1584-1655)*. (Historia Viva, 19). Madrid, Editorial Revista Agustiniiana 2001. 427 p.

Biografía, ampliamente documentada, elaborada a partir de fuentes inéditas de archivo (cf., p. 21-24), centrada en la actuación pastoral y actitudes políticas del obispo agustino fr. Martín de León y Cárdenas (Archidona 1584 - Palermo 1655) quien, algunos años después de profesar en la Orden de San Agustín (1601), regió las sedes episcopales de Trivento (1630-1631), Pozzuoli (1631-1650) y Palermo (1650-1655), ubicadas en los dominios italianos de la monarquía hispana en los Reinos de Nápoles y Sicilia. Se ofrece un sugerente estudio de las vinculaciones y relación personal del prelado agustino con el cardenal Barberini (pp. 95-115), así como un examen minucioso de las relaciones (y tensiones) con la nunciatura y virreyes de Nápoles y Sicilia, sobre todo durante la revuelta napolitana de 1647-1648 (cf. p. 142-146). Destacamos el enorme valor del apéndice documental en las p. 345-410. Complementariamente se ofrece un índice de nombres y de lugares.

A. S. T.

MANUEL VILLEGAS RODRÍGUEZ, *Miguel Bartolomé Salón (1539-1621). Insigne agustino valenciano*. (Col. Perfiles, núm. 20), Madrid, Ed. Revista Agustiniiana 2001. 96 p.

El autor, especialista del padre Salón, y que ya en 1962 publicó su tesis doctoral sobre la usura en la obra de este agustino moralista, nos presenta ahora su biografía. Por ella sabemos que este agustino valenciano, perteneciente de la provincia agustiniana de la Corona de Aragón, frecuentó la Universidad de Alcalá de Henares, se doctoró en teología en la de Valencia, donde fue catedrático durante cuarenta años, y su orden le dio el título de Maestro en teología. Dentro de su orden ocupó los cargos de prior de varios conventos, definidor, vicario provincial y provincial. Asimismo, fue biógrafo de santo Tomás de Villanueva y procurador en su causa de beatificación. Sobresalió por sus conocimientos de teología moral, de la cual publicó *De Iustitiae et Iure*, en dos volúmenes (en Valencia, 1591-1592 y, poco después, en Venecia), de tanto influjo que algunos autores modernos le presentan como el fundador del Derecho Internacional. Dejó manuscritas otras obras teológicas y ascéticas y sobre asuntos del gobierno de

su orden. De manera que esta biografía muestra lo interesante que es su figura y obra. Lástima que el autor no incluyera más datos internos sobre sus actividades en el gobierno de los agustinos, entre ellos las cartas acerca de la fundación y cierre del monasterio de Sant Feliu de Guíxols (1590-1600), publicadas por mi mismo con el título: *Los agustinos en el Ampurdán*, en *Revista Agustiniana*, vol. XXXV (1994) 824-830.

E. ZARAGOZA

Una Passió olotina medieval. Edició de Pep Vila. Presentació de fra Valentí Serra de Manresa. Pròleg d'Albert Rossich. (Col. Francesc Monsalvatge, 5). Diputació de Girona 2001. 160 p.

Amb aquesta transcripció i estudi de la *Passió olotina medieval*, Josep M. Vila i Medinyà (Pep Vila), amplia la seva remarcable contribució al coneixement de l'antiga dramaturgia catalana i ens ofereix una valuosa aportació no només a la història local olotina i de les comarques de Girona, ans també a la història social i eclesiàstica de Catalunya, literària, i àdhuc de les mentalitats.

Pep Vila ha volgut reprendre el treball iniciat per l'estudiós caputxí Nolasc del Molar (1902-1983), el qual en el seu llarg sojorn al convent d'Olot havia començat la transcripció i estudi d'aquesta magnífica *Passió*. Ara, Pep Vila, al llarg del seu documentat estudi, ens fa adonar com el text passionístic descobert per Nolasc del Molar és molt arcaic i poc evolucionat, emparentat amb textos dels segles XIII i XIV, de tal manera que, amb l'edició d'aquesta *Passió olotina* es reobre, novament, el debat sobre l'origen i difusió del drama de la *Passió* en llengua vulgar a Catalunya.

Aquest text de literatura popular –actualment conservat a l'arxiu provincial dels caputxins de Catalunya– editat i publicat ara per primera vegada, fou copiat durant la segona meitat del segle XVII (entre 1684-1686), per un paraire d'Olot de no massa cultura, i amb força dificultats per entendre els fragments llatins de la peça. La còpia és, doncs, molt imperfecta, puix presenta retocs i versos mal llegits i fa la impressió que en Joan Auliveras no acabava d'entendre un original més antic, malaguanyadament avui perdut, i que ens fa pensar en una vella *Passió* catalana del segle XIV que, segurament, a més d'Olot es deuria representar, també, molt possiblement, a les poblacions veïnes de Mieres i Sant Esteve d'en Bas.

Agraïm, des d'*Analecta Sacra Tarraconensia*, a Pep Vila aquesta valuosa contribució a la història del teatre religiós de Catalunya, amb l'edició d'aquesta arcaica *Passió olotina* que, necessàriament, haurà de ser tinguda en compte pels estudiosos del teatre popular català i àdhuc europeu.

A.S.T.

JOSEP SANCHÍS SIVERA, *Alguns documents i cartes privades que pertanyeren al segon duc de Gandia en Joan de Borja. Notes per a la història d'Alexandre VI*. [Estudi preliminar i edició de Santiago La Parra López. Transcripció de Vicent Garcia i Martínez]. Gandia, CEIC Alfons el Vell 2001. 215 p.

Reedición (revisada) de la transcripción de los documentos y cartas privadas (marzo 1493 - septiembre 1494), que pertenecieron a Juan de Borja (segundo duque de Gandía), conservadas en el archivo catedralicio de Valencia y publicadas en el ya lejano 1919 por el erudito canónigo valenciano Josep Sanchís Sivera (1867-1937). Esta nueva edición va precedida de un amplio estudio introductorio debido a Santiago La Parra y Vicent Garcia, en el cual, además de la debida contextualización del trabajo, ponen de relieve el enorme valor del epistolario como testimonio del antiguo valenciano literario. La documentación aporta interesantes noticias sobre aspectos del pontificado del papa Alejandro VI, sobre Alfonso II de Aragón, rey de Nápoles y, en general, sobre el ducado real de Gandía que, a partir de diciembre de 1485, se convirtió en ducado borgiano. Se echa de menos la ausencia de un índice de nombres y un glosario de términos arcaicos.

V. S.

Memoria Ecclesiae, vol. XVIII y vol. XIX. Actas del XV Congreso de la Asociación de Archiveros Eclesiásticos de España, celebrado del 13 al 17 de septiembre de 1999, dedicado al tema de las peregrinación y los santuarios en los archivos de la Iglesia. 2 vols. Oviedo, 2001. 567 y 581 p.

El volumen XVIII trata de generalidades teológicas y de la *peregrinatio pro Christo* y en concreto de las peregrinaciones a Roma, a Santiago de Compostela, a Santa María de Lugo; sobre los milagros de peregrinos en los archivos de Astorga y Ourense, la cofradías de Santiago en Navarra, las parroquias de Santiago de Benidorm y Zaragoza, los hospitales de los Caballeros (Cáceres), de Pobres de Tuy, de San Andrés del Puente, así como de la peregrinación de san Francisco de Asís a Santiago, de las romerías marianas y hermandades de Almería, Huelva, Sevilla, Jaén, Palencia, Mallorca, y a los santuarios de Begoña, la Peña de Francia (Salamanca) y San Vicente de la Roqueta (Valencia). Y aporta el santoral hispano-mozárabe de la diócesis de Jaca (p. 541-563).

El volumen XIX trata de las peregrinaciones a Santiago, al sepulcro de la beata Francisca-Ana de Sencelles, a algunos santuarios de la diócesis de Valencia; a Covadonga, a la ermita de San Adriano y Santa Cruz de Lugás en Asturias, así como de las grandes peregrinaciones a Jesuralén, Roma y Santiago, al santuario de Barbatona, a los santuarios de la Extremadura portuguesa, y a los marianos de Valdejimena, Castrotierra, Rodanas, Santa María de la Cruz, de Madrid. También de los cantos procesionales y derechos de los peregrinos, así como de las peregrinaciones de fantasía, como en el caso de Oria; el hospital de

peregrinos de Somport, el monasterio de San Payo de Antealtares y aporta el santoral hispano-mozárabe de la diócesis de Teruel (p. 527-577) y diversos temas relacionados con estas aportaciones, siempre con referencia a la documentación existente en los archivos de la Iglesia en España. Por lo que estos dos volúmenes resultan en su conjunto una valiosa aportación al conocimiento de los fondos documentales y noticias existentes sobre el tema de las peregrinaciones y romerías.

E. ZARAGOZA

JOSEP QUER MONTSERRAT, *Libro de la historia y narración de las cosas más memorables del convento de la Casa de Dios*. Edición de José Luis Santiago. (Historia Viva, 21). Madrid, Editorial Revista Agustiniana 2001. 254 p.

Edición, con algunas breves anotaciones, del manuscrito inédito titulado: *Llibre de la història y notas del convent de la Casa de Déu*, con interesantes datos históricos que, en el ya muy lejano año 1753, empezó a recopilar el padre Josep Quer i Montserrat († 1766) sobre las diversas vicisitudes del convento agustino de Nuestra Señora de Gracia o de Miralles (conocido también como 'Casa de Dios'), ubicado en la población de Castellví de Rosanes (cerca de Martorell), desde su fundación en 1413 hasta el año 1826. La presente edición contiene, en forma de apéndice, el obituario (años 1712-1833) y la relación ordenada de los priores, subpriors y procuradores del convento desde la fundación hasta el año 1832. Se ofrecen utilísimos índices onomástico y toponímico en pp. 241-251. Texto de gran interés para el estudio de la implantación de los mendicantes en la Cataluña rural.

V.S.

SAN AGUSTÍN, *Sermones nuevos*. Traducción y edición de José Anoz. (Manantial, 6). Madrid, Editorial Revista Agustiniana 2001. 665 p.

Primera versión castellana de veintiséis sermones predicados por Aurelio Agustín a la feligresía de Cartago, fuera de su diócesis de Hipona, entre los años 397-407. Estos nuevos sermones agustinianos fueron descubiertos y editados en 1996 por François Dolbeau, y se conservan en un códice de la Biblioteca Municipal de Maguncia, copiado hacia el año 1470 para uso privado de los monjes cartujos de dicha ciudad. La presente traducción viene acompañada de un modélico índice de fuentes bíblicas, de citas agustinianas y, también, de materias y de autores citados.

V.S.

PRIM BERTRÁN I ROIGÉ (ed.), *Mil·lenari de la bulla del Papa Silvestre II (1001-2001)*. Andorra, 2001. 78 p., con ilustraciones a color de la bula.

Esta publicación contiene una presentación del arzobispo Joan Martí Alanis, obispo de Urgell i copríncipe de Andorra, y el estudio de esta bula en papiro del papa Silvestre II (1001) dirigida al obispo Salla de Urgell, que se conserva en el Museo Diocesano de la Seu d'Urgell. En esta bula de Silvestre II, que se incluye en el apéndice, juntamente con su versión catalana y la permuta del conde Borrell II (11-VII-988), el pontífice se muestra conocedor de Cataluña, no sólo por haber estado de joven en el monasterio de Ripoll y en Vic, sino por los contactos que mantuvo siempre por correspondencia con personajes de Cataluña. En ella aparecen los orígenes y la primitiva historia del Principado de Andorra, del cual el obispo de Urgell fue el primer señor, sin que se sepa aún por qué. Lo que sí sabemos es que entre los obispos de origen autóctono vinculados al capítulo catedralicio urgelitano, que tenían lazos con las familias condales o vizcondales, se halla Salla (981-1010), que intentó restaurar la vida canonical en la catedral, reorganizó los bienes temporales, defendió los derechos episcopales y fue testigo de grandes acontecimientos, en estrecha relación con los condes de Urgell-Barcelona. El fue quien en un viaje a Roma, acompañado de Ermengol I, consiguió esta famosa bula de confirmación de los bienes de la Iglesia de Urgell, entre los cuales se hallan todos los alodios condales de los Valles de Andorra y los derechos otorgados al obispo urgelitano sobre Andorra desde Carlos el Calvo (860). De ahí la importancia jurídica de esta bula, que recuerda la formación del dominio episcopal en los Valles de Andorra, que culminó con el señorío episcopal. En este estudio aparecen también bien perfiladas las figuras de Silvestre II, del obispo Salla y de la nobleza de la época, que juntos escribieron una página gloriosa de la historia de Andorra.

E. ZARAGOZA

PEP VALSALOBRE i JOAN GRATACÓS, *Agustí Eura, O.S.A. (1684-1763). Escritor y obispo. Un clásico de la poesía catalana de la Edad Moderna*. (Historia Viva, 22). Madrid, Editorial Revista Agustiniana 2001. 332 p.

Estudio biográfico y literario, ampliamente documentado, sobre la labor cultural y pastoral del religioso agustino catalán Agustí Eura considerado, por los eruditos de finales del siglo XVIII y primeras décadas del XIX, como el máximo exponente de la literatura catalana moderna, por su eficaz apología a favor del catalán, elaborada hacia 1730, y titulada: *Controvèrsia sobre la perfecció de l'idioma català*, y, también, autor del *Tractat de la poesia cathalana*, escrito hacia 1733. La presente monografía ofrece, complementariamente, un balance sobre el ministerio episcopal de Agustí Eura en la sede gallega de Ourense (años

1738-1763), y se editan, en forma de apéndice, algunos textos poéticos (p. 182-288) así como fragmentos de sermones (p. 289-310). Se añade índice onomástico y una cuidada bibliografía en p. 311-332.

V.S.

EVA SERRA I PUIG (coord.), *Cort General de Montsó (1585). Montsó-Binèfar. Procés familiar del Braç Reial*. (Textos jurídics catalans, 18). Barcelona, Departament de Justícia de la Generalitat de Catalunya 2001. LI + 809 p.

En els anys 1847 i 1848 del segle dinovè, el famós arxiver de l'Arxiu de la Corona d'Aragó, Pròsper Bofarull i Mascaró, començava de publicar els processos de Corts catalanes; una tasca que no es continuà fins l'any 1896 (des de la Real Academia de la Historia) i que s'interrompè l'any 1922. A partir de l'any 1992, el Comitè Tècnic per a l'edició dels Textos Jurídics Catalans tingué l'encert de prosseguir aquesta valuosa tasca publicant la Cort General de Montsó de 1382-1384. En aquest volum divuitè de la col·lecció «Textos Jurídics Catalans» s'edita, íntegrament, el Procés del Braç Reial de la Cort General de Montsó, pertanyent al període anomenat «temps moderns». La coordinadora del volum, la professora Eva Serra, no dubta a indicar-nos que, a Catalunya, hi ha hagut un gran desinterès envers les Corts dels segles moderns, pel fet d'estar «historiogràficament mal valorades, tingudes com a una institució anacrònica, o una mera plataforma d'interessos aristocràtics i oligàrquics» (p. III), però que des dels estudis de Jaume Bartrolí, Núria Sales, Víctor Ferro i Ernest Belenguer, s'ha anat imposant en la historiografia catalana una visió molt més ajustada sobre les Corts catalanes dels segles moderns i propugna la conveniència de fer-ne l'edició crítica de tots els processos de Cort de la Catalunya dels segles moderns.

Segurament que aquesta agosarada empresa es podia haver iniciat per l'edició de les Corts celebrades a Barcelona l'any 1599, de les quals tantes vegades parla el Dietari de Jeroni Pujades, però la doctora Eva Serra ha preferit començar per les de Montsó de 1585, perquè «moltes de les coses de la crisi política del 1588-1592 tenien la seva explicació en els conflictes que reflecteixen les Corts de Montsó del 1585» (p. IV).

La present edició del procés familiar del braç reial d'aquestes Corts està distribuïda en cinc volums, que integraran la transcripció dels processos familiars del braços reial, militar i eclesiàstic; a més de la transcripció del procés del protonotari i l'edició de les minutes del braç reial, junt amb d'altra documentació complementària (en especial instruccions a síndics de Corts de diverses poblacions de Catalunya), car cada braç tenia la seva pròpia representació i els seus propis escrivans i notaris.

Es pot afirmar que, en certa manera, les Corts de Montsó de 1585 van ser les darreres Corts Generals de la Corona d'Aragó, car d'ençà de l'any 1592 la monarquia hispana va preferir celebrar les Corts als tres regnes per separat. D'aquestes de 1585, cal destacar-ne els dos aspectes reivindicatius dels tres reialmes de la Corona d'Aragó: la petició de reintegració de Nàpols i Sicília a la

Corona d'Aragó i la recuperació de Montserrat. Pel que fa al cenobi montserratí, «es volia la seva separació de Valladolid i la seva integració als benedictins de la Corona d'Aragó» (p. VI), i així evitar les tensions de convivència amb els monjos castellans.

Del braç reial, d'aquestes Corts de 1585, n'hi ha almenys dos manuscrits coneguts, conservats a l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona: el manuscrit CC-XVI-76 i el CC-XVI-74, i s'ha optat pel manuscrit CC-XVI-74 perquè comprèn totes les actuacions fetes des de la primera sessió (Montsó, 28 de juny i 3 de juliol de 1585) a la darrera (Binèfar, 5 desembre 1585). Els curadors, però [Josep M. Bringué, Pere Gifre, Gerard Marí, Miquel Pérez Latre i Joan Pons Alzina], han compulsat els dos manuscrits conservats. La transcripció respecta tothora la morfologia i fonètica del text original, i es desenvolupen tots els mots abreujats; tanmateix, s'ha puntuat de nou el procés seguint la normativa fabriana, i s'ha normalitzat l'ús de majúscules i minúscules segons els criteris actuals (Vg. p. LIII).

L'edició es completa amb un índex de documentació inserida (Lletres rebudes i enviades, memorials i protestes, suplicacions, dissentiments), i un calendari de les jornades i sessions (Vg. p. 799-809).

Valentí SERRA

Estudis d'Història i Art (segles IX-XX) d'Eduard Junyent i Subirà. Pròleg, selecció i edició a cura de Ramon Ordeig i Mata. Vic, Patronat d'Estudis Osonencs, 2001.

Es tracta d'un llibre molt valuós que recull una llarga sèrie d'estudis, discursos, articles, etc., segons l'encertat criteri del Dr. Ramon Ordeig i Mata. El compilador ha agrupat els distints escrits en tres parts: una Primera, amb treballs que comprenen els segles IX al XII, una Segona, entre el XIII i el XV, i una darrera, que comprèn des del segle XVII al XX. El nombre d'escrits passa de quaranta. No cal que, tractant-se de treballs del Dr. Junyent, s'hagi de manifestar el gran interès que té aquest llibre, car ben coneguda és la categoria erudita de tal savi.

L'interès d'aquests escrits és tal que sap greu de no poder copiar la relació d'aquesta quarantena però almenys sí que haurem d'esmentar els que considerem de més valor, repetint, però, com dèiem, que totes les planes d'aquest llibre són d'un gran interès.

De la primera part remarcaríem els escrits següents: «Les esglésies de l'antiga seu d'Egara», «Le rouleau funéraire d'Oliba», «Le Scriptorium de la Cathédral de Vic», El necrologi del monestir de Sant Joan de les Abadesses... Respecte als treballs entre els segles XIII a XV, en destacaríem «Repertori de notícies sobre manuscrits catalans de la Cúria Fumada de Vic» i «El cicle concepcionista de la Seu de Barcelona». Els estudis de la tercera part mereixen també unes cites concretes: «Entorn de l'«Atlàntida» de Jacint Verdaguer», «El Museu Arqueològic Artístic Episcopal de Vic i Mossèn Josep Gudiol i Cunill».

No voldríem cloure aquestes línies sense fer esment de la breu, però molt ajustada, biografia de Mossèn Junyent. També voldríem destacar la llista de sigles i d'obres citades que s'esmenten, car donen una idea molt concreta del valor dels treballs de l'esmentat erudit.

Frederic UDINA MARTORELL

Missale Vicense 1496. Edició facsimilar reduïda a cura de Francesc Xavier Altés i Aguiló. (Biblioteca Litúrgica catalana, 3). Barcelona, 2001, Edicions de la Societat Catalana d'Estudis Litúrgics, filial de l'Institut d'Estudis Catalans. 789 p.

El Missal de Vic, imprès l'any 1496, a Barcelona, per Joan Rosembach i Joan Luchner, per ordre del bisbe Joan de Peralta, és una de les joies bibliogràfiques de l'Arxiu Capitular de Vic. Només se'n conserva un exemplar íntegre, que havia pertangut al canonge historiador Jaume Ripoll i Vilamajor i és, a més el primer missal imprès d'un bisbat català que s'ha conservat complet. És per això que la Societat Catalana d'Estudis Litúrgics, filial de l'Institut d'Estudis Catalans, decidí de fer-ne aquesta edició facsimilar i n'encarregà l'estudi al seu membre el pare Francesc Xavier Altés, monjo de Montserrat. En l'extensa introducció que precedeix l'edició del missal, Altés, al primer capítol, explica tot l'entramat d'aquest edició, de la qual sortosament es conserva el contracte previ. Per ell se sap que es pactà de fer-ne 400 exemplars en paper i uns 15 o 20 en pergami, obligant-se el bisbe a proporcionar-lo als stampers. El preu de l'edició fou de 330 lliures barceloneses i els impresors s'obligaren a tenir-lo enllestit en quatre mesos. L'autor també en fa la descripció tècnica i n'explica les peculiaritats tipogràfiques, especialment en els tipus de lletra i de gravats que Rosembach i Luchner hi empraren. En un altre capítol, Altés, parla de tots els altres impresos litúrgics vigatans que es coneixen anteriors a l'any 1520. Això li permet, al tercer capítol d'entrar de ple en l'estudi directe del contingut del missal i de la tradició litúrgica de la Seu de Vic. Després de laborioses anàlisis, arriba a demostrar que aquest missal, en la part de les oracions sacerdotals, no està només en la línia litúrgica dels antics sacramentaris osonencs, en concret del fet escriure pel bisbe Oliba l'any 1038 per a la cerimònia de la dedicació de la nova catedral romànica que havia fet construir, sinó també en la del sacramentari compost a Narbona, entorn l'any 800, en canviar-hi el ritu litúrgic hispànic pel romanofranc. El seu model o arquetipus hauria estat fet a Vic mateix entorn l'any 1200 i s'hi conjuminarien les dues esmentades tradicions litúrgiques. D'aquest model anterior, només se'n conserven uns fragments del segon quart del segle XIII, però l'arquetipus és fàcil de ser reconstruït gràcies a aquest missal incunable. A les pàgines 55-60 es reproduïxen sis folis en color del missal, i en acabar l'estudi introductori segueix l'edició íntegra de l'exemplar, només en blanc i negre, però fent-ho de manera que el lector pugui veure fàcilment les capletres, els títols i les rúbriques que en l'original són en vermell. Com que

es tracta d'una edició feta per a ús dels estudiosos, al final, l'autor hi ha afegit els índexs de totes les oracions, antifones i peces amb notació musical, dels sants que s'hi esmenten, dels propis dels sants i de les misses votives. Amb aquesta edició, el P. Altés, la Societat Catalana d'Estudis Litúrgics i l'Institut d'Estudis Catalans han fet un gran servei als estudis litúrgics de Catalunya i d'arreu d'Europa, i s'han fet alhora mereixedors de la nostra més sincera gratitud.

MIQUEL S. GROS I PUJOL

RAMON ARNABAT MATA, *La revolució de 1820 i el Trienni Liberal a Catalunya*. Pròleg de Josep Fontana. (Referències, 34). Vic, Eumo Editorial 2001. 355 p.

Monografía en la cual se analiza, con metodología marxista, la tradición liberal progresista en la Cataluña decimonónica, durante el período constitucionalista de los años 1820-1823 del reinado de Fernando VII. El autor examina las transformaciones operadas en la sociedad catalana a partir de la revolución burguesa del Trienio Liberal, que triunfó con el pronunciamiento de Riego, después de distintas conspiraciones contra el régimen absolutista. Los constitucionalistas, en el momento álgido de la crisis del llamado «Antiguo Régimen», se marcaron un objetivo prioritario: acabar con el régimen señorial y la sociedad estamental y, también, reducir el número de miembros en los conventos y monasterios.

Sentadas estas prioridades, y después de encuadrar la revolución de 1820, el autor se fija en el impacto de la proclamación de la Constitución de Cádiz, que motivó una reorganización del territorio del Principado a través de los Ayuntamientos Constitucionales (pp. 71-74), así como las diversas reformas económicas y sociales surgidas del proteccionismo, de la política tributaria y de la desamortización suscitada por el sistema liberal, sin descuidar el estudio sobre el alcance de la resistencia al régimen constitucional, promovida por los movimientos reaccionarios que, finalmente, culminaría con la invasión de las tropas francesas de los «Cien mil hijos de San Luis», dirigidos por el duque de Angulema. El autor, sin investigar más detenidamente el alcance de la oposición popular al movimiento constitucionalista –dado que casi toda la Cataluña rural era carlista y tradicionalista!–, fiel a sus preconcepciones e ideología, concluye que la experiencia constitucional hispana fue abortada y aplastada por la irrupción del ejército francés, precisamente en el momento en que se lograba vencer la «contrarrevolución» interna (p. 341).

Se echa mucho de menos un capítulo dedicado al papel de la Iglesia durante el período, pues se presenta, sin matizaciones, a los eclesiásticos como los principales agentes de la contrarrevolución (p. 241), sin señalar que, precisamente en el período constitucionalista del Trienio Liberal, se inició una nueva relación Iglesia-Estado, en la cual se aceptó la Constitución como hecho consumado, y con disposiciones serias a colaborar con el sistema liberal, aunque con

frialdad y poco entusiasmo de parte de la Iglesia. El estudio de algunas fuentes impresas de época (supongo que expresamente rechazadas por antiliberales o «contrarevolucionarias») hubieran ayudado eficazmente al autor a clarificar este punto y a matizar algunas de sus afirmaciones.

La publicación, galardonada en 2001 con el «Premi Jaume Vicens Vives d'història contemporània», ganaria enormemente con la incorporació de la relación ordenada de las fuentes archivísticas y bibliografía consultadas, así como con un índice de nombres y de lugares, imprescindible en obras de esta índole. Felicitamos al autor por su valiosa aportación al conocimiento de los orígenes de la Cataluña contemporánea que, desmarcándose de sus antiguas y propias tradiciones, se fue configurando, a lo largo del siglo XIX, como más liberal y progresista.

V. S.

SERGE BRUNET, *Les prêtres des montagnes: la vie, la mort, la foi, dans les Pyrénées centrales sous l'Ancien Régime*, pròleg de Bartolomé Bennassar, Aspet, PyrèGraph 2001. 863 p.

L'autor, professor a la Universitat de Toulouse-Le Mirail, ha dedicat una quinzena d'anys a una investigació de la qual va resultar la seva tesi de doctorat (*Les prêtres des montagnes: Val d'Aran et diocèse de Comminges, vers 1550 - vers 1750*, llegida a Tolosa de Llenguadoc, l'any 1996). Després d'una ulterior i acurada decantació, n'ha sortit el present llibre.

Com diu el Dr. Benassar en el seu pròleg, si bé la poca extensió de l'àrea que estudia (el bisbat de Comenge, amb una especial atenció a la Vall d'Aran) en farien una mostra del que, sense cap sentit pejoratiu, anomena la «microhistòria», la detinguda i perspicaç exploració dels precedents des dels temps medievals, que comporta la introducció de la llarga durada, així com el considerable ventall d'aspectes que s'hi analitzen, el caracteritza com un peculiar i interessant exponent de la «macrohistòria».

L'objectiu de l'estudi, com diu explícitament l'autor a les conclusions, era avaluar el paper del prevere en el món rural i l'abast i influència de la seva posició en el moment que la reforma catòlica anava introduint canvis profunds en la societat.

El llibre s'estructura en set parts. En la primera, després d'un enquadrament geogràfic i antropològic de la zona que s'estudia, s'hi descriu i analitza la procedència i formació dels sacerdots; la possessió dels delmes per part dels laics; la repercussió social de les formes col·lectives de propietat; i el reduït abast de l'autoritat del bisbe de Comenge sobre la Vall d'Aran. Es dedica una especial atenció a l'interessant fenomen dels «mesaus», unes consòrcies de sacerdots centrades en la seva participació en els ritus funeraris, descrites i estudiades per l'autor amb molt detall. Tot això, sobre el rerafons de la situació política de l'època, marcada per les lluites de la Lliga i per les confrontacions

bèl·liques entre França i Espanya. Incidentalment i en relació amb aquest clima d'enfrontament, l'autor ens informa (p. 91-93) de les raons de Felip II primer per a aconseguir la incorporació de la Vall d'Aran al bisbat d'Urgell i després per a desistir d'aquella pretensió, sense que tingués cap relació amb això últim una pretesa situació de seu vacant a Urgell de 1575 a 1584, que no existí.

La segona part estudia els instruments de la reforma catòlica en uns capítols dedicats a l'episcopat reformador, les missions fetes a les valls pirinenques i la presència de diferents congregacions religioses vingudes de fora. I, en aquest mateix context, les noves exigències que es feren als sacerdots, la millora de la seva formació i la desaparició dels «mesaus».

Els canvis que la reforma catòlica introduí en la vida personal i col·lectiva del conjunt dels fidels s'estudien en la tercera part, amb l'exposició de les noves formes de devoció a l'eucaristia, l'estudi de la combinació del sagrat i del profà en les festes, la promoció de l'església parroquial i la importància de les processons i pelegrinatges.

Una quarta part es dedica a la situació de la Vall d'Aran durant les creixents dificultats que trobà a Catalunya la política d'Olivares i que portaren a l'esclat de la rebel·lió i a la guerra, amb l'activa intervenció de França, així com al distanciament de la Vall respecte a la capitalitat eclesiàstica de Sant Bertran de Comenge durant la guerra de successió a la corona d'Espanya.

A continuació, l'autor torna a centrar-se en la figura del sacerdot rural: sobretot, el seu paper dins la família a la qual pertany (el «capellà de casa»), amb noves excursions cap al passat medieval; i el desenvolupament de la seva funció notarial. Estudia l'ampli fenomen de la fundació de misses per als difunts, una bona mostra de les moltes exposicions clares i detallades que ens ofereix aquesta obra; com incideix en l'enfortiment de les comunitats de preveres i la seva repercussió en el mercat de la terra, que es féu més àgil, en l'esforç per assegurar les rendes que havien de fer possible el compliment de les obligacions adquirides en acceptar aquelles fundacions. L'estudi de la gestió de la «fàbrica» de les esglésies completa aquesta sisena part.

La setena i última s'ocupa dels testaments i de les cerimònies funeràries, amb interessants consideracions sobre la llarga persistència del «banquet funerari» i el significat i ornamentació dels cementiris.

El llibre va acompanyat de nombroses il·lustracions, mapes i quadres; de la publicació d'un bon nombre de documents, significatius i ben escollits; d'un extens i interessant glossari de termes; i de tres índexs (toponímic, onomàstic i temàtic) molt complets.

Les setena, com era d'esperar, són nombroses i molt informatives. Potser en lloc d'anar posades al darrere de cada capítol haurien escaigut millor a peu de pàgina. Això n'hauria facilitat la consulta, sovint necessària i sempre útil en un llibre d'aquestes característiques. Amb les modernes tècniques de composició, segurament no hauria complicat tampoc gaire l'edició.

Al final de la seva llarga exposició, l'autor acaba el llibre amb nou atapeïdes però diàfanes pàgines, on fa un resum i exposa les conclusions a les quals ha arribat. Ens atreviríem a suggerir que és el millor lloc per a encetar la lectura i tenir així des de l'inici una idea de conjunt de la temàtica d'aquesta important

aportació al coneixement de les comunitats rurals pirinenques anteriors als canvis del segle XIX, curulla d'informació i rica d'intuïcions.

Enric MOLINÉ

JACINT VERDAGUER, *Sant Francesc*. A cura d'Isidor Cònsul. (Jacint Verdaguer. Obra Completa. Sèrie A, volum 15). Vic, Eumo Editorial 2001. 383 p.

La «Societat Verdaguer», juntament amb l'editorial de la Universitat de Vic Eumo, han començat l'agorosa empresa de l'edició crítica de l'obra completa de Jacint Verdaguer, la qual constarà de diversos volums que s'aniran publicant molt a poc a poc, per mor de la gran qualitat exigida en les edicions crítiques fins ara publicades dins d'aquesta nova col·lecció. Aquest volum ocupa el número 15 dins del projecte global, i es tracta de l'harmonització de l'excel·lent tesi doctoral d'Isidor Cònsul.

La present edició crítica del poema verdaguerià *Sant Francesc* va precedida d'una àmplia i sòlida introducció on s'examina, a fons, el franciscanisme de Verdaguer que, encertadament, Isidor Cònsul situa en el clima de la forta devoció que el poble català professava a Sant Francesc d'Assís i als framenors, especialment caputxins, amb qui Verdaguer mantingué intenses relacions d'amistat i dependència espiritual com a terciari franciscà «d'obediència caputxina», vinculat al santuari de la Mare de Déu de l'Ajuda, a través de la Congregació de tercerols de l'Hospital de la Santa Creu de Barcelona.

Hem d'assenyalar que, expressament, Mn. Cinto projectà en la vida del «Pobrissó d'Assís» el seu propi drama personal, fins al punt d'imprimir-se el recull poètic l'any 1895 sense la llicència eclesiàstica, llavors obligada a tots els sacerdots que volien publicar. Finalment, remarquem la interessantíssima anàlisi que Isidor Cònsul fa del fons personal de la biblioteca de Verdaguer (Vg. p. 66-77), amb volums de diverses aproximacions biogràfiques al sant d'Assís (entre elles la d'Emília Pardo Bazán), i amb edicions de les *Floretes* i, també, textos dels cronistes antics com: Marc de Lisboa, Damià Cornejo i Jaume Coll, i amb publicacions dels seus bons amics caputxins, els pares Exuperi de Prats de Molló i Calassanç de Llanerres (el futur cardenal Vives).

Una cordialíssima felicitació, des d'A.S.T., a tots els que han fet possible aquesta pulcra edició del poema verdaguerià *Sant Francesc* que, una vegada més, estimula l'espiritualitat franciscana i honora les lletres catalanes.

Valentí SERRA DE MANRESA

Miscel·lània Manuel Bonet i Muixí, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat (Biblioteca Abat Oliva 231) 2001. 454 p.

El títol de «miscel·lània» podria suggerir una acumulació d'estudis sobre matèries inconnexes, signats per autors de nota que, amb les seves aportacions sobre temes en els quals cadascun és expert, fan un elogi implícit de la persona homenatjada. En realitat, el llibre aplega escrits amb l'objectiu comú d'oferir un seguit d'aproximacions biogràfiques a la personalitat de Manuel Bonet (1913-1969), sacerdot barceloní destacat pel seu currículum eclesiàstic, per l'estima que es guanyà en els cercles on desplegà la seva activitat i per les obres diocesanes que impulsà: la Unió Sacerdotal de Barcelona i les Auxiliars Seglars Diocesanes. Tanmateix, els autors no han adoptat un gènere literari uniforme. Les aproximacions de Francesc Vergés (*El doctor Bonet, home arrelat al país*) i de Joan A. Ventosa (*El doctor Manuel Bonet i la Unió Sacerdotal de Barcelona*) són predominantment testimonials. Xavier Bastida (*La dimensió jurídica del doctor Bonet*), Josep M. Rovira (*L'espiritualitat del Dr. Manuel Bonet*), Joan Batlles (*La diòcesi d'avui, seguint mossèn Manuel Bonet*) i Montserrat Badia (*El perfil del Dr. Bonet a través de les cartes que va escriure a les Auxiliars*) han optat per la via assagística, sobre una sòlida base documental. Joan Bellavista (*M. Bonet i Muixí i la reforma litúrgica del Concili Vaticà II (1962-1969)*) ha escrit una monografia de gran rigor històric. I Josep Bigordà (*Circumstàncies de la inhumació i les exèquies del doctor Bonet*) fa crònica precisa dels esdeveniments que es produïren arran del trasllat del cadàver de Bonet, des de Roma a Barcelona, l'agost de 1969, tot recollint escrits apareguts en aquells mateixos dies i també en ocasió de la celebració del desè aniversari d'aquells fets. El cos central de l'obra va precedit d'unes notes que descriuen a grans trets l'àmbit civil i eclesiàstic en el qual s'inserí la trajectòria de mossèn Bonet, i va seguit d'una taula cronològica i d'uns annexos amb textos de personalitats rellevants que l'havien conegut. Des de la perspectiva que permeten més de trenta anys de distància, els autors, tot i que han recorregut sovint a la memòria pròpia i no han renunciat a expressar l'admiració i l'estima que mossèn Bonet els meresqué, han aconseguit d'evitar en els seus escrits el to d'apologia personal, i de reflectir amb un grau elevat d'objectivitat les característiques de la vida eclesial en un període històric dominat per la celebració del concili Vaticà II, ric en novetats i sembrat de contrastos.

Casimir MARTÍ

ANTONIO SEGURA MORERA i Pilar VALLEJO ORELLANA, *Catálogo de los impresos del siglo XVI de la Biblioteca Colombina de Sevilla*. Vol. I: A-B. Sevilla, Institución Colombina y Cabildo de la Catedral de Sevilla 2001. 504 p.

Cuidada edición del primer volumen del catálogo de las obras impresas durante el siglo XVI que pertenecieron a D. Hernando de Colón, actualmente

conservadas en la Biblioteca Capitular de la Catedral de Sevilla. Se ofrecen 736 registros, con la descripción bibliográfica y notas aclaratorias sobre las peculiaridades de cada ejemplar. El volumen contiene valiosos índices (de autores, títulos, materias, impresores y editores) que convierten el catálogo en un arsenal de datos y noticias de gran interés para los historiadores de la cultura, especialmente del humanismo y de la filosofía y teología patristica y escolástica. Preciosas láminas facsimilares de las mejores ediciones catalogadas en p. 483-504. Interesa, particularmente, para los lectores de *A.S.T.*, el volumen adquirido en el año 1536 en Barcelona por D. Hernando de Colón (cf. ficha 28), titulado *Administració dels Sagraments de la Penitència y Extremaunció*, (Barcelona 1531), así como las fichas 319 y 320 de las obras médicas de Arnau de Vilanova (Lión 1509 y 1527).

V. S.

VALENTÍ SERRA DE MANRESA, *Les Clarisses-Caputxines a Catalunya i Mallorca: de la fundació a la guerra civil (1599-1939)*. Pròleg de Joan BADA I ELIAS. (Col·lectània Sant Pacià, 76). Barcelona, Facultat de Teologia de Catalunya 2002. 456 p.

Dels caputxins a les caputxines. L'infatigable menoret caputxí Valentí Serra de Manresa, que no fa pas gaire ens il·lustrava amb el tercer volum de la seva història dels caputxins catalans, ens ha ofert enguany la que hem de considerar la primera part d'una història de les monges caputxines catalanes. Un compendi extens i aprofundit de l'origen i vicissituds de tres-cents quaranta anys de les clarisses caputxines a Catalunya i Mallorca: des de la fundació del «protomonestir» de Santa Margarida la Reial, de Barcelona, al moment de la restauració de la vida monàstica, un cop passada la maltempsada de 1936-1939 a Catalunya.

Si la història dels framenors caputxins, llarga i important a casa nostra, ha estat estudiada i explicada adés i ara per diversos autors del mateix orde, el procés històric de les religioses caputxines, d'una extensió cronològica similar però d'una projecció o impacte social molt inferior, a penes havia motivat l'atenció acurada, fidel i divulgadora d'uns pocs estudiosos. Només, i d'això aviat farà un segle, mossèn Ignasi Torradeflot i Cornet, beneficiat de la Seu de Manresa, s'arriscà en l'empresa d'unes *Cròniques de las Monjas Capuchinas en España* (deixant de banda els estudis de Felice da Mareto i de Làzaro Iriarte, d'àmbit més general).

A cent anys de distància (els que separen 1905 i 2002) dos historiadors manresans, el prevere Torradeflot i el caputxí fra Valentí, de palesa i acreditada vocació d'investigadors i escriptors, l'un i l'altre, s'hauran sentit motivats per llur condició de compatricis de la venerable Àngela-Margarida Serafi («la Mare Serafina»), fundadora de les caputxines d'Espanya; l'única dona que ha assolit l'honor de figurar en efígie a la Galeria de fills il·lustres de la ciutat nadiua.

El títol de l'obra indica quines són les protagonistes d'aquesta història: les religioses clarisses-caputxines. L'àmbit geogràfic de l'estudi, els monestirs de l'Orde al Principat de Catalunya i a l'illa de Mallorca. I el període cronològic, el que s'anuncia en el subtítol: els anys 1599-1939.

El primer capítol es divideix en dues parts. La primera, més breu, és un repàs de la història de la primera fundació de clarisses-caputxines del món: la comunitat de Santa Maria in Gerusalemme, de Nàpols, protagonitzada per Maria-Llorença Llong –Longo, «*mulier catalana*», potser de Lleida– l'any 1555. La segona part, més extensa i detallada, ens dona en primer lloc la biografia de la Mare Serafina, que repetí a casa nostra la gesta de la Mare Llong en terres d'Itàlia. Nascuda a Manresa l'any 1543 i morta a Barcelona el 1608, filla de Macià Prat, batejada a la Seu de la seva ciutat amb el nom d'Àngela i casada amb Francesc Serafí, és coneguda i esmentada amb diversitat de noms propis: Àngela Prat de Serafí, Àngela-Margarida Prat, Àngela Serafina, Mare Serafina... Fonamentat en un recull biobibliogràfic exhaustiu, s'expliquen el currículum humà i espiritual d'aquesta a Manresa i Barcelona, i les peripècies de la fundació del primer monestir de Santa Margarida la Reial. També, de les Constitucions de les caputxines i del procés de beatificació de l'avui simplement Venerable Mare fundadora.

Amb la vida de la Mare Serafina s'inclouen unes semblances espirituals de les primeres caputxines catalanes, especialment de la Beata Maria-Àngela Astorch i, fora del context temporal estricte, la de Sor Marta Noguera i Valeri, del final del segle XVIII, nascuda al carrer de Vilanova (a Cal Rosal) de Manresa.

«La vida quotidiana de les clarisses-caputxines: pregària i penitència». És el títol, summament expressiu, del capítol segon. «Mirarem d'aproximar-nos a la vida de cada dia de les monges caputxines...», escriu Valentí Serra. Ha reeixit en el propòsit. Una aproximació a fons i documentada. Detallista i *frappant* en l'exposició; un pèl escruixidora fins i tot, no pas gens edulcorada. La vida quotidiana de les comunitats caputxines, la veiem pregant i penitent. «En el context d'una espiritualitat exageradament barroca», ens adverteix. D'extraordinari rigorisme espiritual i d'una austeritat igualment extrema.

En tractar de la pobresa personal i col·lectiva de les monges, ens explica com eren les esglésies i els convents de les comunitats caputxines femenines del nostre país. De construcció senzillíssima i d'una sobrietat decorativa ben manifesta, els temples conventuals de les caputxines catalanes –també, els dels antics caputxins– semblaven tots fabricats amb un mateix motlle o dissenyats pel mateix arquitecte.

Se'ns informa poc o molt sobre el contingut de llurs modestes biblioteques i ritual de les celebracions litúrgiques, entre altres coses. Hom conserva el record –vivències dels anys d'infantesa, del propi convent de les Caputxines de Manresa– d'alguna festa i processó tradicionals que s'hi celebraven. I, en especial, dels tocs de campana en hores fixes, que en certa manera ritmaven també el programa de la nostra vida domèstica, de casa meua i dels veïns d'aquell veral. Venien a ser una exteriorització del viure ocult d'aquelles monges, les quals, vivint al barri, no havíem vist mai pels seus carrers; que hi eren però no es veien, que a més de les veuetes nasals de les pregàries que sentíem a l'interior

de l'església o pel torn de la porteria, comptaven amb la veu més sonora del cloquer que ens feia adonar de la seva existència.

El més curt dels quatre capítols és el tercer: una anàlisi sociològica de les vocacions que poblaren els monestirs. És a dir, de la procedència social i geogràfica de les novícies caputxines, en l'espai cronològic de 1599 a 1936. L'extracció social, la dotació econòmica i la qüestió de la «puresa de sang» de les cridades a la vida religiosa, s'estudien en un apartat exprés.

Quant a l'origen geogràfic, és curiós de constatar que, a vegades i per exigència de l'autoritat municipal que, en certa manera, s'hauria compromès a subvenir les necessitats materials del convent, les monges havien d'ésser totes de la mateixa localitat. Per exemple, a Manresa no podien passar de setze professes «y todas manresanas». No sempre fou així, tot i que normalment el nombre de filles d'aquesta ciutat s'hi evidencià contínuament. Hi afegim pel nostre cantó –i seguint els censos de població de les primeres dècades del segle xx– si l'any 1905 de trenta comunitàries set eren manresanes, el 1920 només eren quatre sobre vint-i-set, i el 1936 s'havien reduït a dues entre vint-i-cinc.

El capítol quart és un conjunt d'històries particulars. Sota el títol general «L'expansió de les monges Caputxines a Catalunya i Mallorca», hom hi fa la història de la fundació i altres vicissituds dels convents de Barcelona, Girona, Manresa, Ciutat de Mallorca i Mataró. Amb l'esment de dues fundacions projectades i no realitzades a Tarragona i Igualada respectivament.

El que se'n diu la part del lleó correspon, i en aquest cas no és un abús, a les fundacions de Barcelona i Manresa. Santa Margarida la Reial de Barcelona, és el protomonestir de l'orde fora d'Itàlia on havien nascut les comunitats de monges caputxines. El convent de Barcelona és el monestir primat de terres hispàniques i de la resta del món. El de Manresa titulat de Sant Carles Borromeu, és el de la pàtria de la Mare fundadora, sorgit i construït una i altra vegada en el solar de la casa natalícia de la Mare Serafina.

Unes històries sacsejades per avatars externs desfavorables, de guerres i revolucions. L'autor ens les conta basant-se, quan pot, en recontes antics i moderns de les mateixes comunitats. La pèrdua dels arxius conventuals, conseqüències deplorables d'incendis i exclaustracions, fa naturalment difícil la tasca de l'historiador. Als altres arxius eclesiàstics o civils no s'hi troba sempre la documentació que l'investigador desitjaria. La tasca de recerca del pare Valentí Serra ha estat tenaç, intensa i profunda. La llista d'arxius consultats ho demostra prou.

Posats a fer-li algun retret, potser l'autor ha descurat altres possibles fonts d'informació –d'un caràcter certament marginal en aquest cas– com són els museus històrics o d'art. Ja sabem que les esglésies i els convents de les clarisses-caputxines catalanes no han estat normalment riques en obres d'art, però al Museu Comarcal de Manresa s'hauria trobat amb un alt-relleu monumental de bona talla, de Sant Antoni de Pàdua amb hàbits de caputxí, romanalla del retaule que tingué dedicat a l'església de Sant Carles, de les Caputxines manresanes. I podria admirar també unes curioses peces de ceràmica, usades a la cuina i al seu refetor, de fabricació i decoració evidentment expressa.

No diguem res de la bibliografia extensíssima, l'apèndix documental i gràfic,

la multitud de notes a peu de text, tantes que sovint omplen gairebé tota la pàgina. Això vol dir que aquesta història és realment «documentada» i avalada per l'autoritat de les fonts informatives amb què s'ha elaborat.

La fecunditat historiogràfica de fra Valentí Serra de Manresa, s'ha posat novament de manifest amb aquest important estudi d'història eclesiàstica i dels ordes religiosos de Catalunya, la publicació del qual esperem obri camí als d'èpoques i fets més recents: monografies de monestirs i biografies de personatges. L'amic i compatrici fra Valentí, docte arxiver i bon escriptor, és prou jove, savi i treballador per dur-ho a terme.

Josep M. GASOL

FRANCISCO DE CASTELLVÍ, *Narraciones históricas. [Vol.IV: años 1714-1724].-* Edición de Josep M. Mundet i Gifre y José M. Alsina Roca.- Madrid, Fundación Francisco Elías de Tejada y Erasmo Pércopo 2002. 835 p.

Ens felicitem per la publicació completa de les *Narraciones históricas* que Francesc de Castellví (1682-1757) elaborà, minuciosament, mentre sofria exili polític a Àustria. Les escriví recolzat amb «documentos auténticos», tal com diu el subtítol del manuscrit, fins ara inèdit, conservat a Viena. Ens hem ocupat, puntualment, de la ressenya dels tres primers volums [Vg. *AnalTar* 70 (1997) p. 540-541; 72 (1999) p. 510-511 i 73 (2000) p. 437-438]. No cal repetir que es tracta d'una font de primer ordre per a l'estudi de les actituds i mentalitat dels catalans que lluitaren a favor de l'arxiduc Carles durant la Guerra de Successió i, també, sobre les repercussions internacionals d'aquella guerra i, ahora, constitueixen una valuosa font per al coneixement precís de l'autèntica tradició catalana, sovint falsejada per una historiografia tendenciosa que malda per tergiversar el passat autèntic de Catalunya.

En aquest darrer volum, Castellví hi narra, detalladament, la resistència heroica dels catalans, que culminà amb la capitulació de l'11 de setembre de 1714 i, sobretot, ens abasta notícies punyents de la repressió filipista que, a més del Decret de «Nova Planta», comptà amb la col·laboració servil del reverend Baltasar Bastero, vicari general de la diòcesi de Barcelona, que expedí un decret d'excomunicació contra els qui públicament es mostressin contraris a la fidelitat deguda al rei Felip V, ahora que tipificava de pecat mortal les actituds d'irreverència i desobediència a aquest rei! [Vg. p. 540: «Edicto que mandó publicar, a 8 de junio, en Barcelona y su obispado el vicario general, don Baltasar Bastero», atès que «muchos de los naturales y habitantes de la ciudad de Barcelona y su obispado conservaba repugnancia al dominio del rey Felipe V», *Ibid.*] Tot plegat, una repressió esfereïdora que commou els més indiferents, i que Castellví, fet escàpol, ens narra des de Viena quan la situació de Catalunya ja s'havia fet irreversible, especialment després dels Tractats d'Utrecht (1713) i Rastadt (1714) i, sobretot, de la Pau de Viena de 1725.

Uns índexs onomàstic i toponímic molt ben elaborats (Vg. p. 721-786 i

787-810), converteixen aquesta edició de les *Narraciones históricas* de Castellví en un riquíssim filó de notícies, de gran utilitat per als estudiosos de la història de Catalunya i d'Europa. Un agraïment, i felicitació cordialíssima, als bons amics i col·legues Josep M. Mundet i Josep M. Alsina per la seva pacient i meritòria tasca de transcripció, anotació i edició d'un manuscrit tan extens i complex, publicat escassament en cinc anys en quatre volums impressionants que, en el seu conjunt, sumen més de tres mil pàgines impreses, un autèntic monument a les fonts històriques per a l'estudi del nostre passat i tradició.

Valentí SERRA DE MANRESA

ROBERT VINAS, *Els templers al Rosselló*. Versió catalana de Marta Santandreu i Robert Vinas. Lleida, Pagès editors 2002. 250 p.

El autor, diplomado en historia de la Edad Media, nos presenta, basándose en la documentación existente, en especial la del cartulario de Masdú, la historia de esta encomienda templaria. En la primera parte trata de la fundación, organización y fuentes de ingresos de dicha encomienda, así como de sus obras de desecación de estanques y otras para beneficiar la agricultura, así como de la forma de explotación a base de siervos y obreros que tenían. También muestra su inserción en la sociedad de los siglos XII-XIII, como servidores de los reyes en distintas administraciones económicas y en embajadas, su relación con los cátaros y la crisis ocasionada por la guerra de Felipe el Atrevido y el proceso final que llevó al concilio de Vienne a suprimir la orden en 1312.

La segunda parte está dedicada al catálogo de los dignatarios de la orden, a la localización de sus bienes en el Rosellón y regiones limítrofes. Cuenta con un apéndice de textos significativos y otro de las medidas al uso, exclusivamente sacadas del mencionado cartulario de Masdú, con mapas e índice geográfico. El estudio permite mostrar la vida de una encomienda del Temple, lejos de los tiempos y lugares de cruzadas. Sus miembros, poco numerosos, estaban únicamente preocupados por la buena administración en bien de la orden. La encomienda estudiada era la más importante del Rosellón, entonces de soberanía de los reyes de Aragón, con lo cual el autor completa los estudios fundamentales sobre los templarios catalanes publicados por J. Miret i Sans y J. M. Sans i Travé, aunque la versión catalana no es del estilo al que estamos acostumbrados en Cataluña.

E. ZARAGOZA

FRANCESC MUÑOZ ALARCÓN, JOSEP MARIA MARTÍ BONET, Fidel CATALÁN, *Gregorio Modrego Casaus. Bisbe del XXXV Congrés Eucaristic Internacional de Barcelona. Documents i notes històriques*. Barcelona 2002. 677 p.

Ens trobem davant d'un llibre excepcional i per damunt d'una simple biografia, i malgrat que està escrit amb objectivitat, traspua l'afecte que els tres autors sentiren pel bisbe Gregorio Modrego; d'aquests dos autors, el primer, el Dr. Muñoz Alarcón, fou secretari del bisbe, i el segon, el Dr. Martí Bonet, en va ésser ordenat sacerdot i del qual diu que li va deixar com un segell la seva figura.

És certament una biografia molt completa des del punt de vista històric. Les gairebé set-centes planes no es limiten a una rica biografia, que a poc a poc envaeix la història de Barcelona, la de la Catalunya i àdhuc la d'Espanya, sinó que recullen fets i esdeveniments difícils, explicats i comentats d'una època en què el règim del General Franco ho omplia tot; cal no oblidar que el govern de la diòcesi de Barcelona va ésser portat pel bisbe Modrego durant vint-i-quatre anys, començats tres anys (l'any 1942) després de l'alliberament i davant de tantes parròquies desfetes, cremades i enderrocades per la persecució religiosa durant la Revolució (1936-1939).

Es pot dir que el llibre es descabdella per damunt d'una biografia i dóna una visió molt exacta de la persona del prelat Modrego, que ja portava una experiència eclesiàstica molt ben explicada, així com la classe d'institució que dirigia.

Des del punt de vista biogràfic, cal remarcar les interessants planes de genealogia d'aquesta llarga família tan típica a l'Aragó, amb moltes fotografies i precís arbre genealògic, molt ben exposat. Nascut el futur bisbe de Tarassona el 17 de novembre del 1890, entrà al Seminari d'aquell bisbat i fou enviat a Roma als 20 anys per tal d'estudiar al Colegio Español, primer, i després a la Universitat Gregoriana. L'any 1914 fou ordenat sacerdot a Roma, on es doctorà en Sagrada Teologia; el mateix any tornà al seu poble natal, Tarassona.

Amb interessants planes es presenta l'inici de la relació del nostre biografat amb el bisbe de Tarassona, Dr. Gomà, el qual fou elevat a l'arquebisbat de Toledo l'any 1933; dos anys després, el Dr. Gregorio Modrego fou nomenat bisbe auxiliar del Dr. Gomà. La relació amb aquest pontífex català va representar molt per al nostre biografat, car la sòlida erudició en ciències eclesiàstiques del bisbe català amb el seu gran esperit de treball i, a més, tot el que aprengué, sobretot en els dos anys de la República, va constituir una gran lliçó per al Dr. Gregorio Modrego, que es convertí en una persona amb molt plena i densa formació eclesiàstica i àdhuc, en certa manera, en política. Cal remarcar que es trobà en els difícils moments molt greus de la Toledo desfeta per la persecució religiosa socialcomunista que es descabedllà, i després quan fou recuperada la ciutat per l'exèrcit del General Franco. Tot això es recull en gairebé un centenar de pàgines d'un gran interès i podríem dir que omple un capítol molt rodó al voltant de la formació del futur bisbe de Barcelona al costat del prestigiós arquebisbe de Toledo, Dr. Gomà.

Una nova època s'obrí per al Dr. Modrego amb el nomenament de bisbe de

Barcelona el dia 30 de desembre de 1942. Aquí el llibre comença un altre gran capítol, que els autors recullen amb les paraules «Ut sint unum», mots que figuren a l'escut del nou bisbe, lema que ens donarà el punt de sortida per exposar distints aspectes de la vida del prelat i interessants esdeveniments del seu llarg pontificat.

Aquest període, al qual dediquen més d'un altre centenar de pàgines, com té també l'anterior, comença a la pàgina 193 i podríem dir que es tanca a la pàgina 347 amb el títol de la «Idea originària del XXXV Congrés Eucarístic Internacional de Barcelona», el gran esdeveniment que visqué el nostre bisbe.

Però no fou pas l'únic gran esdeveniment, sinó que les pàgines que comencen, segons hem dit, amb el lema de l'escut, parlen dels enormes treballs del pontífex, difícils i en certa manera impossibles de portar a felïç terme: l'obra de restauració de la diòcesi. Restauració que representava la reconstrucció d'un noranta per cent de les parròquies de la diòcesi i, paral·lelament, tenir cura de l'apostolat, de les relacions amb els sacerdots, del restabliment del Seminari i de l'atenció a les noves vocacions, a més de tants de problemes en els primers deu anys del seu govern.

Els autors d'aquest llibre han disposat d'unes fonts molt interessants respecte la desfeta de l'Església catalana durant la revolució dels anys que hem assenyalat i que en aquests moments, segons unes dades que ens ofereixen, ens donen una idea del gran problema que tenia el Dr. Modrego. Es tracta de «la relació acerca de los sucesos acaecidos durante el dominio rojo (sic) en la diòcesi de Barcelona», que es va redactar com a conseqüència d'una enquesta enviada a totes les parròquies l'any 1943. A base d'aquestes dades, hom va poder fer un càlcul (que féu l'autor de dit manuscrit) dels milions de pessetes que costaria la reconstrucció del que s'enderrocà: 141.962.000 pessetes.

Entre les dades d'aquests documents a què al·ludíem cal referir-se a les deu on figura una relació de totes les parròquies de la diòcesi amb indicació de l'estat de saqueig, incendi, profanació, destrucció, així com nota en blanc si no va ésser atacada. Seria interessant aprofundir aquestes dades per a conèixer el tant per cent molt curt de parròquies salvades de la persecució religiosa. La llarga relació va acompanyada de més de seixanta fotografies. Les esglésies que no havien estat enderrocades del tot van patir greus incendis i destrosses considerables: temples incendiats, 160; parcialment, 74; totalment destruïts, 35.

Aquest era el panorama que el nostre bisbe Modrego tenia al seu davant i ben aviat posà en marxa la reconstrucció material de la diòcesi. Amb la seva empenta enviava sacerdots a construir els temples i cercava l'ajut necessari de tants fidels i, especialment, dels qui havien d'agrair a Déu haver conservat la vida.

El resultat de l'enorme treball fet pel nostre bisbe fou també gegantí, car a més de les reconstruccions, sota el pontificat del Dr. Modrego s'inauguraren 118 noves parròquies.

En un altre ordre de coses, cal remarcar el zel del nostre bisbe envers els sacerdots, i es dona un gran nombre d'aquests religiosos i es rememora la seva actitud amb molt bons records. Aquestes dades han estat recollides pels autors com a fruit d'una enquesta, degudament anotada.

Un llarg i valuósíssim capítol segueix a partir de la pàgina 337; ja ho hem

esmentat en parlar del capítol que hem tancat. Es tracta de la «Idea originària i testimoni del XXXV Congrés Eucarístic Internacional de Barcelona». Aquest esdeveniment, que no solament omplí la ciutat de Barcelona, sinó tot Catalunya i la resta d'Espanya, fou l'obra culminant, que repercutí sota el lema de «Eucaristia i Pau». El nostre bisbe Modrego havia preparat conscienciosament la celebració d'aquest Congrés combinant el treball del sacerdoci amb la Santa Missió, amb diversos congressos a la diòcesi, el dedicat a l'Acció Catòlica, el celebrat a la Catequesi Diocesana, els èxits dels grans moviments de les entitats tan arrelades com les Congregacions Marianes i l'Obra d'Exercicis Parroquials, les celebrades Jornades de Glorificació dels sants de Barcelona, etc., degudament preparat dèiem, i és que el nostre pontífex movia la gent i l'entusiasmava amb la seva gran empena. Així va néixer la idea de la celebració del XXXV Congrés. Només cal llegir pàgines i pàgines de com l'han judicat sacerdots i també alguns laics, per fer-se idea clara de l'èxit del tal Congrés, i al costat d'això el concepte que aquells tingueren del nostre bisbe.

El programa del Congrés començava amb una llarga consideració de cara a l'espiritualitat eucarística i per això calia que els seus membres s'hi preparassin amb pregàries, ofrenes espirituals, adoracions nocturnes, acceptació de sacrificis, caritat envers els malalts... No hi mancaren les famílies, ni tampoc el món del treball. El Congrés tingué unes sessions de teologia i art sacre, així com estudis a la Universitat de Barcelona, celebrats al Paraninf. Es comptà amb nou grans exposicions, com la que aconseguí la reunió de les custòdies solemnes de gairebé totes les catedrals d'Espanya. La participació dels fidels arribà a 300.000 congressistes i s'arribà a un milió i mig d'assistents. Hi assistiren representants de 77 països, 12 cardenals, 302 arquebisbes, bisbes i abats, 15.000 sacerdots, religiosos i seminaristes, i 480 corresponsals de premsa. Un dels actes més solemnes fou l'ordenació de 820 preveres de tot Espanya, col·locats en 21 altars a l'Estadi de Montjuïc. La ciutat de Barcelona se sumà brillantment als actes i hi hagué una concurrència molt notòria. Per tot arreu es penjaren banderoles, a les balconades domassos, i la ciutat resplendí com feia temps que no es veia.

La clausura tingué lloc a la inaugurada plaça de Pius XII, a la Diagonal, a la que hi acudiren un milió i mig de persones, cloenda que comptà amb les paraules del Sant Pare i l'assistència del Cap de l'Estat, General Franco.

El Congrés fou una gran manifestació religiosa, espiritual i eucarística que impressionà els assistents i constituí un esdeveniment barceloní, i a més deixà una obra de projecció social, per desig del nostre bisbe Dr. Modrego. Ell conegué els problemes socials que existien i la necessitat d'ajudar amb solucions. De la mateixa manera que s'ocupà de beneficiències i caritats, tingué, com s'ha escrit, un gest genial: constituí una institució que facilités la construcció d'habitatges i se'n començà a edificar en grans blocs, tan necessaris en aquella època; es trobaren ajuts importants i es fundà una nova entitat: «Viviendas del Congreso Eucarístico», fundada el 22 de setembre de 1952. Es posà a l'obra de seguida i s'arribà a inaugurar una primera part l'any 1954. Es continuaren les obres des de la primera data i cada any es construïren nous blocs fins al 1962. En resum: es construïren més de tres mil habitatges al lloc que pel seu origen es denomina

del Congrés, i seguidament a la Bordeta, l'Hospitalet, Vilassar de Mar, Santa Rosalia, Sant Andreu, Verdum, Sant Martí i Badalona.

Aquest gran llibre és molt complet i resulta difícil de recollir tantes notícies i esdeveniments com ens ofereix i sap greu haver de deixar-les. Resumint, doncs, seria molt interessant d'esmentar breument algunes qüestions amb què es trobà el nostre Dr. Modrego i hagué d'ocupar-se'n: la presència del canonge Cardó, els capellans a la Via Laietana, «un aragonés no puede ser separatista»... Però hi ha una afirmació que cal recollir plenament: el bisbe Modrego apareix a través d'aquest llibre tal com era: un gran sacerdot, una personalitat eclesiàstica com a pontífex i això és reconegut tant per sacerdots com per alguns laics que els autors han entrevistat a les enquestes, que han estat signades.

Per acabar voldria repetir les paraules del que fou bisbe de Barcelona i cardenal de la Santa Església, Dr Jubany: «fou un bon pastor que marcà una etapa en la història de la diòcesi.»

La bibliografia exposada sembla que no acompanya la riquesa de les nombroses pàgines del llibre. Concretament, crec que hi manca l'obra de Juan Bassegoda, *La arquitectura profanada* (Barcelona, 1990). No apareix el nom de l'autor del llibre del Dr. Fàbrega; però després apareix el text correctament.

En una segona edició, caldria revisar l'índex general, on manquen noms i s'hi troben equivocacions.

A les abreviatures, hi manca la paraula Apèndix; aquesta paraula és molt important en aquest llibre, però apareix de sobte a les primeres pàgines sense explicar on es pot trobar; després a la pàg. 208, en un Apèndix I, amb lletres de microscopi, s'hi diu «en cd rom p.34)

Frederic UDINA

Biobibliografia del Dr. Ernest Zaragoza i Pascual, prevere i historiador del monaquisme de la Península Ibèrica. 40 anys al servei de l'Església i de la ploma (1965-2001). (Scripta et Documenta, 62). Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat 2002. 100 p.

Presentem, gustosament, aquesta modèlica compilació, ordenada cronològicament, de la molt valuosa i extensa obra historiogràfica del Reverend Doctor Ernest Zaragoza (Sant Feliu de Guíxols 1944), sacerdot des de l'any 1977 i acadèmic de la Real Academia de la Historia des de l'any 1982 que, assíduament, col·labora a les pàgines de la nostra revista *A.S.T.*, amb documentats estudis i suggeridores ressenyes des de l'any 1976, i amb qui compartim una bona amistat i comunió intel·lectual.

Aquesta biobibliografia aplega 2.100 treballs elaborats, acuradament, entre els anys 1965-2001 (llibres, articles, notes històriques, articles de diccionari, ressenyes bibliogràfiques, etc.), dels quals destaquem, principalment, el seguit d'obres dedicades a la història i desenvolupament del monacat hispanoportuguès, sobretot de la Congregació reformadora val·lisoletana, estu-

diada en sis extensos volums publicats, entre els anys 1973 i 1987, amb el títol genèric de: *Los Generales de la Congregación de San Benito de Valladolid*.

La present compilació bibliogràfica va precedida d'un extens, i molt ben informat, pròleg-biografia (p. 5-18) escrit pel gran especialista en història monàstica, D. Antonio Linage Conde, el qual molt escaientment ens situa, i contextua, la vasta producció historiogràfica del Dr. Zaragoza, a qui desitgem molts anys, amb bona salut, perquè pugui prosseguir tan fructuosa tasca «al servei de l'Església i de la ploma». *Ad multos annos!*

Valentí SERRA DE MANRESA

JOSEP PERARNAU, *Tres textos d'Arnau de Vilanova i un en defensa seva* (Studia, textus, subsidia, X), Barcelona, Facultat de Teologia de Catalunya 2002. 408 p.

Aquest llibre aplega dos estudis: *L'«Apologia de versutiis atque perversitatibus pseudotheologorum et religiosorum ad magistrum Jacobum Albi, canonicum Dignensem» d'Arnau de Vilanova*. Edició i estudi; i transcripció del «*Tractatus quidam in quo respondetur obiectionibus quae fiebant contra tractatum Arnaldi «De adventu Antichristi»*», p. 7-344; i *Sobre la primera crisi entorn el «De adventu Antichristi» d'Arnau de Vilanova: Paris 1299-1300*, p. 349-402, que també foren publicats dins l'«Arxiu de Textos Catalans Antics», XX (2002), amb la mateixa paginació. L'autor hi ha afegit una presentació (p. 5) per tal de justificar la publicació en forma de llibre («procurar un abast més ampli als textos i estudis d'aquestes pàgines»), una taula de fons manuscrits i similars (p. 403) i una taula d'antropònims i de títols anònims (p. 405-408).

Tal com ens anuncia el títol, el llibre posa en les mans del lector tres escrits d'Arnau de Vilanova i un tractat proarnaldià. El tres textos d'Arnau de Vilanova són l'*Apologia...*, l'*Instrumentum alterum appellationis magistri Arnaldi de Villanova a processu Parisiensium ad Apostolicam sedem* i la *Notificatio, protestatio ac requisitio ad regem Francorum*; i l'obra proarnaldiana *Tractatus quidam...* El títol del llibre, però, no diu que aquestes edicions són precedides per extensos –i com veurem, aprofundits i aclaridors– estudis previs. Però anem per parts.

En el primer article, *L'«Apologia de versutiis atque perversitatibus pseudotheologorum et religiosorum ad magistrum Jacobum Albi, canonicum Dignensem» d'Arnau de Vilanova*. Edició i estudi; i transcripció del «*Tractatus quidam in quo respondetur obiectionibus quae fiebant contra tractatum Arnaldi «De adventu Antichristi»*», hi trobem l'edició crítica d'una obra important i fins ara inèdita d'Arnau de Vilanova, l'*Apologia...* El text, establert en base al còdex Vaticanus latinus 3824 de la Biblioteca Apostòlica Vaticana, amb els tres aparats, de variants textuals (dels altres manuscrits coneguts), de fonts i de comentaris, ocupa les pàgines 57-151 i 1594 línies. L'edició és arrodonida amb una taula de referències textuals, bíbliques, d'obres arnaldianes i d'altres autors (p. 152-

157), i amb una segona taula de tots els mots de l'obra (pp. 158-199). Ara el lector interessat disposa de l'edició de les obres arnaldianes escrites fins l'any 1302. El segon text, el *Tractatus quidam...* (p. 201-271, 3011 línies) és ofert en transcripció de l'únic manuscrit conegut, el Carmelità (Roma), Cod. III, Varia 1). Com en el cas de l'*Apologia...*, una taula alfabètica de tots els mots (p. 272-348) completa l'edició. Llevat d'alguns fragments, el *Tractatus quidam...* romanica inèdit. Abans de l'edició d'aquestes dues obres, el lector trobarà un estudi introductor de més de cinquanta pàgines realment aclaridor. Perarnau dóna raó dels manuscrits que contenen les obres, avança amb un detallat esquema el contingut d'ambdues obres, comenta les característiques de cadascuna, les situa en relació amb els fets de París. Tant l'*Apologia...* com el *Tractatus quidam* foren escrites per a respondre objeccions presentades al *De Adventu...* –d'aquí la conveniència d'editar-les conjuntament–, però el seu estil i el seu contingut són molt diferents («és tan estrident la diferència entre els dos textos que en el futur els estudiosos es preguntaran com ha estat possible que algú hagi defensada la paternitat arnaldiana del *Tractatus quidam...*», p. 24). Em sembla que la frapant alteritat entre la primera (Arnau) i la tercera persona (autor del *Tractatus quidam...* que defensa Arnau) i el limitat grau de coneixement que posseïa l'autor del *Tractatus quidam...* de l'obra d'Arnau de Vilanova són els sòlids arguments en què es fonamenta Josep Perarnau per a considerar l'obra com a no arnaldiana.

El segon article o part del llibre, *Sobre la primera crisi entorn el «De adventu Antichristi» d'Arnau de Vilanova: París 1299-1300*, ofereix el text dels dos documents abans esmentats, en base al ms. de París, BN, lat. 17534, però, donant raó també del BN, lat. 15033 (en el cas de l'*Instrumentum alterum...*). A diferència de les edicions anteriors que s'havien fet d'aquests documents, la present va acompanyada d'un complet aparat crític. El text de l'*Instrumentum alterum...* va de la pàgina 377 a la 382 (fins a la línia 159); i el de la *Notificatio...* de la pàgina 382 a la 388 (línies 160-355). Segueix, pàgines 388-402, la taula de tots els mots dels documents. Ara bé, els dos textos només són en realitat un apèndix documental a un estudi molt rigorós que permet a J. Perarnau de reconstruir detalladament els fets de París i d'oferir una llista amb els documents arnaldians. Amb aquest estudi, un episodi fosc de la vida d'Arnau de Vilanova, que ha generat molts malentesos als estudiosos i ha estat font de constants maldecaps, ha rebut abundosa llum.

* * *

Descrit el contingut del volum recensionat, m'agradaria fer-hi alguns comentaris crítics.

a) És inqüestionable el valor de les acurades edicions que Perarnau ens ofereix en aquest volum. En pocs anys, Perarnau ha posat en mans dels estudiosos els textos arnaldians dels primers anys de polèmica escatològica. Moltes obres d'Arnau de Vilanova continuen encara inèdites, però la feina feta és certament molta.

b) L'*Apologia...* –i altres obres arnaldianes publicades aquestes darrers anys,

com per exemple, el *De tempore...*, el *De mysterio cymbalorum*, la *Philosophia...*, l'*Allocutio christini*, el *De zona pellizea*– han fet conèixer nous aspectes de la vida i principalment l'obra d'Arnau de Vilanova. N'ha resultat una imatge d'Arnau de Vilanova nova, no sempre coincident amb les construccions biogràfiques que fins ara s'han fet.

c) Les edicions de les obres esmentades en l'apartat anterior –i en aquest volum d'una forma ben especial l'*Apologia...*– han obligat a replantejar des d'altres pressupòsits l'autoria d'algunes obres més o menys dubtoses. No és atzarós que un dels grans temes de la «I Trobada», que ha centrat els estudis arnaldians aquests darrers anys, hagi estat el criteri d'autenticitat i l'autenticitat d'algunes obres (entre les quals destaquem l'*Expositio Apocalypsis* i el *Tractatus quidam...*).

d) La transcripció del *Tractatus quidam* posa a disposició dels arnaldistes aquesta obra, fins ara només coneguda per breus fragments o per resums. Aquesta transcripció, n'estic plenament segur, marcarà un punt d'inflexió: difícilment, després d'una atenta lectura, hom considerarà que Arnau de Vilanova pugui ésser l'autor de l'obra. Atès que el lector podria considerar que sóc part interessada en aquest tema (en el mateix volum de l'*ATCA*, hom pot trobar un estudi meu sobre l'autoria d'aquesta tractat que coincideix amb les conclusions a les quals arriba Josep Perarnau), no valoraré al detall les diverses raons aportades per Josep Perarnau, ans simplement repetiré que, en conjunt, em semblen definitives.

e) Crec plenament justificada l'edició per separat i en un únic volum d'aquests estudis d'Arnau de Vilanova. Aquest volum de l'«Arxiu de Textos Catalans Antics» passa de les mil cent pàgines. No sempre, especialment en la lectura d'obres que solen ésser objecte d'estudi minuciosos per part dels estudiosos, és fàcil manejar un volum d'aquestes característiques. L'edició que recensionem, doncs, fa molt més fàcil la tasca al lector. És més, tenint en compte que en el mateix volum de l'*ATCA* Josep Perarnau publica un tercer estudi arnaldia, *Sobre l'estructura global del «De tempore adventus Antichristi» d'Arnau de Vilanova*, estaria plenament justificada, i seria molt convenient i útil, la inclusió d'aquest estudi en el volum que recensionem. Certament, hi ha una diferència notable entre els dos estudis aplegats en el volum que recensionem i aquest tercer estudi: aquest tercer no conté l'edició de cap text arnaldia mentre que els dos primers sí. Ara bé, la unitat de la matèria tractada (fets de París i reaccions) creiem que així ho aconsella.

Enhorabona, doncs, per aquesta valuós volum! Desitgem al professor Josep Perarnau que per molts anys pugui fer semblants obres, tan necessàries per al nostre país.

Jaume MENSA VALLS

MARIA ASUNCIÓN VALLS SALIP, *La voz de nuestra historia. De los orígenes al Concilio Vaticano II*. Vol. I. Presentación de María Luz Martínez Andrés. Madrid, Concepcionistas Misioneras de la Enseñanza 2002. 498 p.

Primer volumen de la historia institucional de la congregación de religiosas concepcionistas misioneras de la enseñanza, fundadas en Burgos el año 1892 por Carmen Sallés Barangueras (Vic 1848 - Madrid 1911), beatificada por Juan Pablo II en 1998. En este primer volumen se examina el origen y primer desarrollo de la congregación durante la vida de la fundadora y de su primera sucesora, Providencia Esquíroz (1911-1919). A lo largo de la monografía se ofrecen interesantes noticias del entorno familiar, eclesial y social que marcaron la vida de la fundadora, junto con una documentada aproximación a los momentos más decisivos de la historia fundacional de las concepcionistas misioneras (Cf. pp. 93-130), y sobre sus primeras expansiones misionales en Minas Gerais (Brasil) durante los años 1912 y 1919. Contiene la relación ordenada de los archivos consultados en pp. 22-23. Obra de gran interés para los investigadores de la historia eclesiástica y de la vida consagrada y misionera, en especial.

V.S.

